

A MAGYAR TÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

---

10. RÉSZ

A SZÁZADVÉG NEMZEDÉKE

1896-ban ünnepelte Magyarország ezredéves fennállását, a millenniumot. Az ünnepségek középpontját a budapesti Városligetben felépült Országos Kiállítás alkotta, mely bemutatta a magyarság történelmét, a nép hajdani és jelenkori életét, a civilizáció vívmányait. Messzi vidékekről különvonatok hozták a látogatókat, akik közül sokan most láttak először gépgyártó műhelyt, villamos berendezéseket, telefont, liftet. A fővárosi látogatók az európai kontinens első föld alatti vasútján utazhattak a Városligetbe.

Jogos elégedettséggel tarthatott szemlét önmaga felett a nemzet a század végén. Nem csak a hazát sikerült megtartaniuk egy ezredév küzdelmeiben, hanem nagyot léptek előre: az ország észrevehetően sokat behozott elmaradottságából. Megkezdődött a felzárkózás a fejlettebb nyugat-európai régióhoz, s a kortársak úgy gondolták: legkésőbb néhány évtized múlva az utolérés sikerülni fog.

A gazdasági fejlődés alapzatát a mezőgazdaság termelésének lassú, ám folytonos növekedése alkotta. A folyamszabályozások és ármentesítések hatalmas munkája révén újabb termőföldek százezer holdjait vehették művelés alá. (A mai Magyarország egyharmada ármentesített terület.) A mocsaras vidékek kiszáritásával, a hónapokig pangó folyami kiöntések eltűntével a közegészségügyi viszonyok is javultak. Nőtt az átlagos életkor. A gyarapodó mezőgazdaság a nagyobb népességet is ellátta élelemmel, s bőven jutott exportra is. A terményeket az országot sűrűn behálózó vasutak vitték Ausztria és Nyugat-Európa felé. Ellenértékeként gépek, fejlett technikai eszközök és pénz került az országba. Az állam és a vállalkozók könnyen juthattak külföldi kölcsönökhöz. Az állam utakat, iskolákat, kórházakat és persze kaszárnyákat épített, s a befolyó adókból törlesztette a kölcsönöket. A vállalkozók gyárakat létesítettek. Az 1880-as években Magyarországon kibontakozott az ipari forradalom.

A fejlődés egyelőre csak az ország egyes vidékeit, főként a fővárost és környékét hatotta át. A századvégén az ország peremvidékei: a szlovákok lakta északi megyék, a rutének lakta Kárpátalja és a színmagyar Székelyföld a hagyományos földművelés és állattartás vidékei maradtak. A gyarapodó népesség itt nem talált megélhetést. Igen sokan útra keltek, egyesek az ország fejlettebb vidékei, főként Budapest felé, mind többen pedig kivándoroltak: áthajóztak Amerikába, hogy ott próbáljanak szerencsét. De külföldről is jöttek Magyarországra: nyugatról elsősorban gyárosok, szakmunkások, keletről pedig az üldözések elől menekülő zsidóság. Az ország népessége a századfordu-

Magyarország ezredéves fennállásának ünnepe
(plakát; OSZK)

lón húszmillió körül járt, s közöttük immár a magyarok alkották a többséget. (Bár ez a többség csak minimális volt.)

A gyáripár fejlődésével átalakult a magyarországi társadalom. Erősödött a vállalkozó polgárság (a burzsoázia), számban nőtt a kispolgárság (kisiparosok, kereskedők, városi alkalmazottak) és kialakult a modern, a gyárak alkalmazottjaként megélhetést találó munkásosztály. 1890-ben megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely a nemzetközi munkásmozgalom, az 1889-ben létrejött II. Internacionálé részesének tekintette magát. A munkáspárt volt az első, amely politikai céljainak támogatására százazres tömeget tudott az utcára szólítani. A századelő nagy, alkalmanként véres összeütközésekhez vezető tüntetései elsősorban az általános (mindenkire kiterjedő), egyenlő (minden embernek egy szavazata legyen) és titkos választójog megadását követelték.

A politika világa azonban nem fejlődött együtt a gazdasággal és a társadalommal. Ellenkezőleg. A kiegyezési rendszer működtetői elzárkóztak a legcsekélyebb politikai változtatások elől is, hiszen a politi-

Hollósy Simon: *Az ország bajai* (Magyar Nemzeti Galéria)

Jog—törvény—igazság, karikatúra (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum)

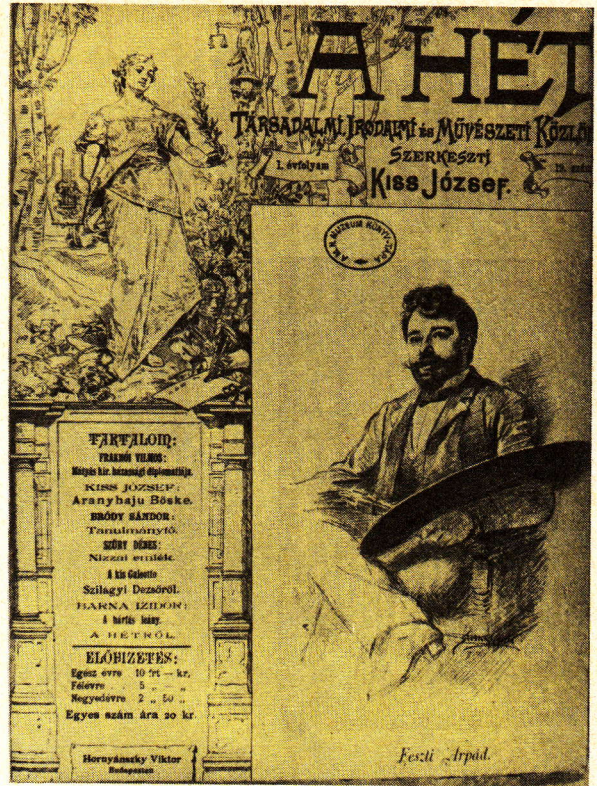

kai jogok kiterjesztésével saját hatalmukat veszélyeztették volna. A merevség, a változtatások visszautasítása viszont magát a rendszert sodorta válságba. Hiszen a képviselőházba egyetlen munkás vagy paraszt sem került be, az országgyűlés felsőházában — amelynek a törvényekhez ugyancsak hozzá kellett járulnia — a püspökök, grófok, bárók szava döntött.

A nemzetiségek mind határozottabban követelték nyelvi és közösségi jogaik érvényesítését. A kétmillió szlovákságnak például nem volt egyetlen gimnáziuma sem! A történelmi Magyarország felett — mivel a hatalom birtokosai nem adtak további jogokat a nemzetiségeknek — bizony eljárt az idő. Ugyanakkor a politikában — egészen 1918 őszéig, a forradalomig — senki nem gondolt arra, hogy Magyarország területe felosztás tárgya lehet, senki nem javasolta, hogy a nemzetiségeknek adjanak területi autonómiát, hogy az ország feldarabolását mintegy megelőzzék.

A politikai szüzföldön, a „magyar ugaron” a változtatások követelésével szellemi és politikai mozgalmak léptek fel, s szövetségesre találtak az alkotó értelmiségben. A politikailag pangó időszak a magyar kultúra nagy felvirágzásával járt együtt. Ám ez a kultúra: az irodalom, a költészet, a zene, a festészet, a tudomány nem a rendszert igazolta, hanem a változtatások követelését támasztotta alá. A kulturális virágzásnak is megvolt a maga alapzata. Kialakultak a képzőművészeti és a zenei oktatás műhelyei, a művészeti akadémiák. Képzett színészek léptek színpadra, eaz gyetemek szemináriumaiiban iskolázott tudósok végeztek szakszerű munkájukat. A korszak íróinak és költőinek zöme az egyetemet végeztek, idegen nyelveket ismerők közül került ki. Általánossá vált az alkotók körében, hogy — főként pályájuk kezdeti szakaszán — hosszabb időt töltöttek külföldön. A művészek Münchenben, Párizsban, a tudósok Berlinben, Heidelbergben telepedtek le. Az orvosok Bécsben vagy Londonban tökéletesítették tudásukat, az operaénekesek Itáliában próbálták szerencsét.

A gyakorlatilag nyitott, átjárható határok szinte általánossá tették azt az illúziót, hogy Európa az egysülés felé halad, háborúra itt már nem kerül sor többé. A polgárok a civilizáció egységesítő, emberiesítő hatásában bizakodtak, a proletariátus mozgalmának vezetői a munkásság összeurópai hatalomátvételétől remélték egy boldog Európa létrejöttét. A régi, elavult politikai rendszerek azonban szívósan ellenálltak. A nagyhatalmak mohósága, egymás közötti viszáljai a századelőn egyre inkább kiélezték a politikai feszültségeket. Európában (a Balkántól eltekintve) 1870 óta nem volt háború, vagyis a századfordulón már három évti-

zede béke honolt a földrészen, amelynek történelmében ilyen hosszú békés periódus még soha nem fordult elő. A békés századvég — úgy tűnt — észrevétlenül vált át az ugyancsak békés XX. századba. Nem így történt. A XIX. század — a történész szemével — 1914-ben, az első világháború kitörésével ért véget.

Réti István: *Honvédtemetés* (Magyar Nemzeti Galéria)

MUNKÁCSY MIHÁLY

(1844—1900)

Önarckép (Magyar Nemzeti Galéria)

Apja Bajorországból, az állam által irányított sóelosztás tisztviselőjeként került Munkácsra. A legnagyobb magyar festők egyike itt látta meg a napvilágot, Lieb Mihály néven. A család 1848-ban Miskolcra költözött. A szülők nem sokkal később elhaltak. Az árván maradt gyermek nagybátyjához, Reök István ügyvédhez került, akit a szabadságharc után eltiltottak hivatása gyakorlásától; szerény viszonyok között éldegélt rajzolási tehetségével már ekkor feltűnt unokaöccsével Békéscsabán. A kis Mihály taníttatására nem gondolhatott, ezért tizenegy éves korában asztalosinasnak adta. Az asztalosmester — a korban általánosnak mondható — durvaságai, az idősebb segédek megaláztatásai, a testi-lelki kiszolgáltatottság és nyomorúság szomorú élményei Munkácsy egész életére kihatottak. Kitanulta a szakmát, segédlevelet szerzett, s ezzel indult az iparoslegények szokásos vándorútjára. Először a közeli Aradra ment, ám megbetegedvén munkát nem vállalhatott, nyomorgott. Visszatért nagybátyjához, aki ekkor már Gyulán élt. Lábadózása közben egy ott élő német festőtől kezdte tanulni a rajzolást. Művészi értelemben Szamossy Elek festőművész volt első mestere, akitől már nemcsak a

technikai fogásokat leshette el, hanem művészettörténeti ismereteket is szerzett. Nagybátyjával együtt azután az ugyancsak Békés megyei Gerendásra költözött. Itt készítette első festményeit, rajzait.

1863-ban — hóna alatt rajzmappájával — Pestre ment. Ekkor vette fel a Munkácsy művésznevet. Hamar ismeretségeket és barátságokat kötött a pesti festőkkel, akik felismerték tehetségét, ellátták tanácsaikkal, támogatást szereztek számára. Pártfogói segítségével 1865-ben Bécsbe került, beiratkozhatott a Képzőművészeti Akadémiára. Ekkori képei Rubens ihletésűek.

1865-ben visszatért nagybátyjához Gerendásra. Ott festett művei már rangos művészi értéket képviselnek. A *Búsuló betyár* című jól ismert festménye a hazai festészet, közelebbről Madarász Viktor hatásáról tanúskodik.

1866-ban pártfogója, Ligeti Antal festő biztatására Münchenbe ment, ahol felvételt nyert a Képzőművészeti Akadémiára. A Münchenben készült *Vihar a pusztán* már jelentős hazai elismerést hozott számára. Így azután 1867-ben állami ösztöndíjjal utazhatott a párizsi világkiállításra, ahol döntő benyomásokat szerzett Courbet művészetéről. Majd Münchenben, immár egy festői magániskolában, folytatta tanulmányait. Innen Düsseldorfba ment, hogy a német élet-

képfestést tanulmányozza. Művészi önállósulásának első nagy alkotása az *Ásító inas*. A kép némileg Rembrandtra emlékeztető világítási kontrasztjai, gazdag lélekrajza már jelzi fejlődése további irányát.

1869-ben — első magyar festőként — világsikert ért el a párizsi Szalon kiállításán *Síralombház* című művével. A kép a szabadságharc utáni betyárvilágból választotta témáját. Egy rebellis magyar, egy halálra ítélt szegénylegény utolsó óráit festette meg. További jellegzetes, realista, témáját a népeletből választó művei a *Részeses férj hazatérése*, az ugyancsak a szabadságharcra emlékező *Tépéscsinálók*, ahol egy sebesült honvéd meséli élményeit, s az otthon maradtak feszült figyelemmel hallgatják a szuggesztív elbeszélést, vagy a *Köprülő asszony*, amely döbbenetes erővel ábrázolja a sorsába belefáradt és beletörődött parasztasszonyt.

Az 1870-es évektől állandósult párizsi tartózkodása s egy báró özvegyével kötött házassága művészi érdeklődését fokozatosan más irányban terelte. E korszakának első nagy műve a *Milton*, amely elnyerte a párizsi vilákiállítás aranyérmét, s világszerte bemutatta a legszélesebb körökben terjesztette művészi hírnevét.

Munkácsy a tájfestést az emberábrázolásnál kevesebbre becsülte, tanulmánynak tartotta. De amikor legjobb barátjával, Paál Lászlóval a francia impresszionista festők telepén, Barbizonban tartózkodott, maga is jó néhány tájképet festett, köztük remekműveket. Képei megalkotásakor átadta magát a tájból áradó varázslatnak (ezt a franciáktól leste el), tulajdonképpen nem lefestette a látottakat, hanem élményének

megfelelően átalakította a természeti motívumot. 1881 és 1883 között készült hatalmas kompozíciói, a *Krisztus Pilátus előtt* és a *Golgota* már egy képkereskedő megrendelésére készültek, aki tíz évre lekötötte műveit. A páratlan művészi értékű kompozíciók mellett műkereskedője ösztönzésére a kor polgári szalonéletének ábrázolásához is hozzákezdett. A kényszerű téma ellenére sem nélkülözik e kevésbé népszerű képei a művészi értéket. Ekkor festette remek virágcsendéleteit, tájképeit. Ugyancsak az 1880-as években készültek arcképei Liszt Ferencről és Haynald Lajos kalocsai érsekről.

A betegséggel küszködő mester 1890-ben hatalmas feladatra vállalkozott: megfestette a bécsi képzőművészeti múzeum mennyezetképeit, s újra visszanyúlt a *Krisztus Pilátus előtt* drámai jelenetéhez (*Ecce Homo*).

Festőfejedelemeként látogatott hazájába, ahol küldöttségek tisztelegtek előtte, hírlapi cikkek foglalkoztak személyével. Egy egész ország érezte megtiszteltetésnek, hogy elvállalta: az ezredéves évfordulóra megfesti a *Honfoglalást*. Az Országház elnöki fogadótermét díszítő hatalmas festmény, talán a feladat nyomasztó súlya alatt, nem lett igazán dinamikus alkotás — úgy érezzük, mintha szoborcsoporthoz vett volna a vászonra. A honfoglaló vezérekhez a századvég közéletének alakjai szolgáltak modellként. Árpád vezérnek a korszak keménykezü politikusa, Tisza István adta kölcsön arcvonásait. Ond vezér Jókai Mór maszkjában került a vászonra. De Munkácsy már a következő évben visszatért ifjúkorának realista ábrázolásához: a *Sztrájk* című képe a munkásmozgalom dinamizmusát híven tükrözi.

Honfoglalás — vázlat (Magyar Nemzeti Galéria)

Ásító inas (Magyar Nemzeti Galéria)

Elementáris festői ereje, drámai feszültséget teremtő kompozíciós készsége, ábrázolásának érzelmi gazdagsága Munkácsyt a nagy realisták, a francia Courbet, a német Leibl, az orosz Repin egyenrangú társává teszi. XIX. századi festészetünk nemzeti sajátosságainak legerőteljesebb kifejeződése az ő művészete.

Kukoricás
(Magyar Nemzeti Galéria)

Korhely férj
(Magyar Nemzeti Galéria)

YBL MIKLÓS

(1814—1891)

A korszak egyik legismertebb magyar építésze elmagyarosodott, már régóta csak nevében idegen kereskedőcsaládból származott. Székesfehérváron született 1814-ben. Felsőbb iskoláit Bécsben végezte, itt készítette első terveit. Hazájába visszatérve a Nemzeti Múzeum építője, Pollack Mihály lett igazi mestere, aki az építészeti gyakorlati fogásaival is megismertette, s akivel mindvégig szoros emberi kapcsolatban maradt.

Ybl 1840 és 1842 között a müncheni akadémián képezte tovább magát, közben nagyobb olaszországi tanulmányutat tett. Majd visszatért Pestre, s Pollack Ágost irodájában kezdett dolgozni. A kései klasszicizmus és a korai romantika legnemesebb hagyományait szívhatta itt magába.

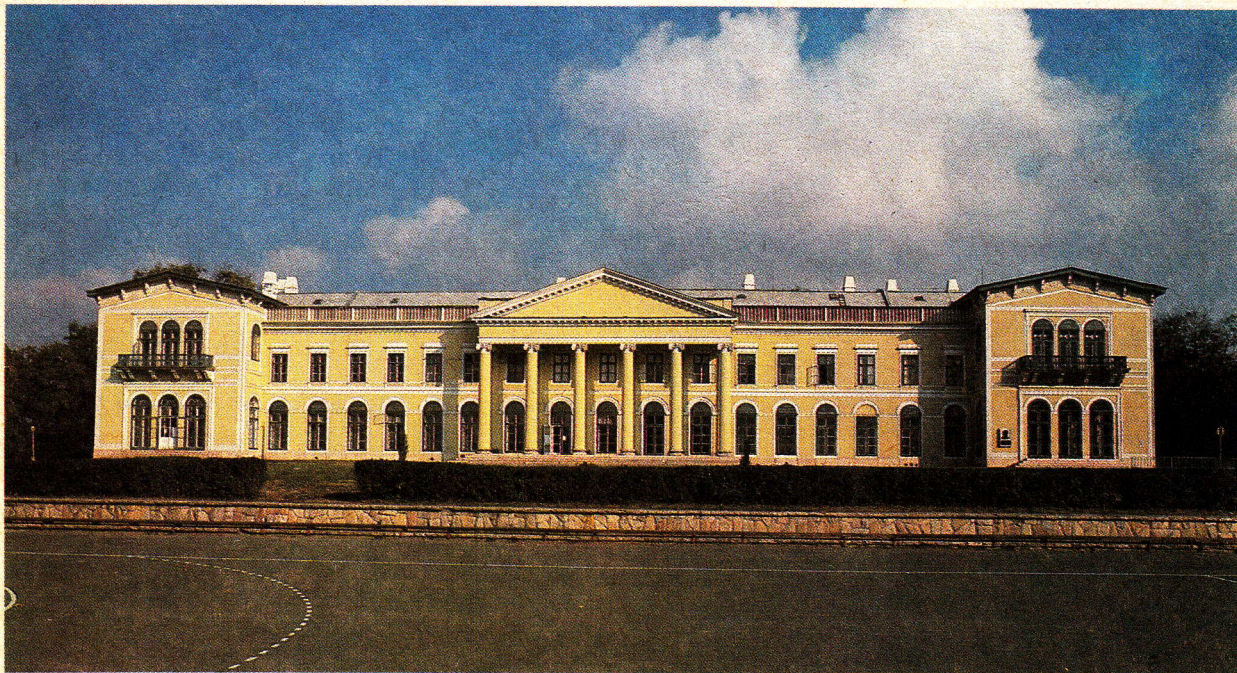
1843-tól a Károlyi grófi család építésze lett. 1845-től 1851-ig Fóton élt. Átépítette a Károlyiak kastélyát, megtervezte és felépítette az ottani templomot és mauzóleumot. Itteni első tervei és épületei a romantikus stílus jegyében fogantak. Fóti működésével országos hírnevét is megalapozta.

Házasságkötése után Pestre költözött, ám egyelőre a Károlyiak alkalmazásában maradt. Másoktól is elfogadott megbízásokat. Bérházakat tervezett és épített, amelyeknek építészeti díszai az egyszerű épületeknek is méltóságot és ünnepélyességet kölcsönöztek.

Ybl Miklós (*Vasárnapi Újság*, 1882. december 10.)

A fóti Károlyi-kastély

A Fővárosi Bíróság épülete

Az ELTE Természettudományi Karának épülete

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem

Az 1860-as évektől kezdve a romantikus felfogás mindinkább háttérbe szorult Ybl életművében. Az 1861–1863-ban tervezett nagycenki katolikus és a kecskeméti evangélikus templom még a romantikus stílus jegyében készült, ám az igazán ekkor kibontakozott pesti bérházépítő munkásságában már a reneszánsz stílusjegyei uralkodtak. De nemcsak a stílus változott. Ybl közben megismerkedett a XIX. század második felében fokozatosan teret hódító új építészeti eljárásokkal, elsősorban a vas szerkezeti elemként való alkalmazásával, amelyet díszítőelemként is felhasznált. (Az új eljárásokat nyugat-európai útján tanulmányozta.)

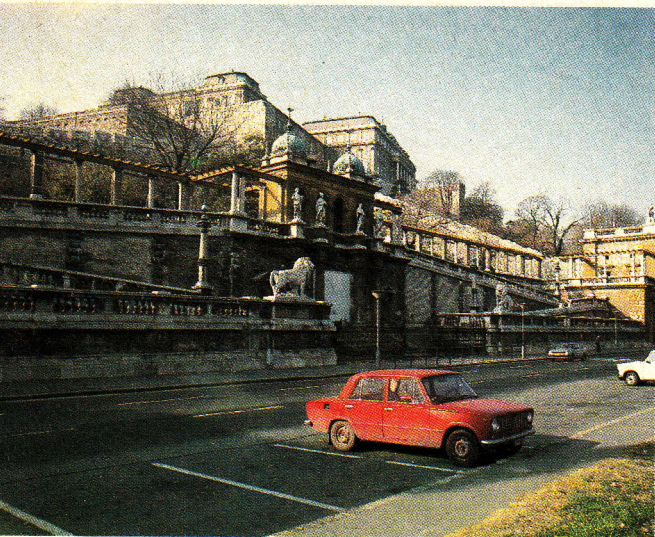
Az akkoriban épült pesti bérházak közül jó néhány elpusztult a második világháborúban. Fennmaradt azonban a Károlyi Mihály utcában a Hazai Takarékszékháza (ma a Vízművek központja), amely hangsúlyos sarokképzésével, egyenletes homlokzatrítmussal, díszes kapuzatával, pompás, kör alakú, öntöttvas oszlopokra támaszkodó lépcsőházával a Belváros egyik legszebb épülete.

Bravúros gyorsasággal történt felépítése miatt is építészettörténeti nevezetességnek számít a Bródy Sándor utcai régi *Országház* (ma Olasz Kultúrintézet). Az 1865. évi országgyűlés megnyitására elkészült kis palota már az olasz reneszánsz sajátosságait viseli magán. Az olasz és a francia reneszánsz stílus mértéktartó alkalmazása Ybl építészeti alkotásainak fő jellegzetessége. Kiváló érzéke volt ahhoz is, hogy épületeit harmonikusan illessze környezetébe. Nem meglepő, hogy arisztokraták, bérháztulajdonosok, egyházak és az állam egyaránt megrendelőként jelentkeztek nála. Nemcsak stílusa és építészeti munkássága, egész személyisége harmonikus volt. Megrendelőivel, építésztársaival soha nem keveredett vitába, nem voltak félbemaradt építkezései, kényszerből átalakított tervei.

Szinte minden építészeti műfajban jelentőset alkotott. A Margitszigeten fürdőházat tervezett, amelynek könnyed és derűs szépségét a kortársak kiterjesztett szárnyú pillangóhoz hasonlították. (Azóta lebontották.) Az állam a *Vámház* (vámhivatal) terveit rendelte meg nála. Egyik legjelentősebb alkotása ez a Duna-parti pompás épület, a mai Közgazdaságtudományi Egyetem. Az 1870 és 1874 között felépült palotát a kortársak — némi joggal — túl szépnek tartották egy vámház céljaira. Nem vették figyelembe, hogy a Duna, Budapest főutcája mellett épült, s hogy nemcsak az áruk, hanem emberek is megfordulnak benne. Hatalmas, vasszerkezetekkel lefedett udvarai, tágas belső terei célszerűnek is, reprezentatívnek is bizonyultak.

Ybl Miklós életének fő műve kétségkívül az *Operaház*. Építésére még 1874-ben írták ki a pályázatot, amelyet ő nyert meg. A jelentős méretek ellenére az épület egyetlen zárt tömb. Főhomlokzata felől nem is érzékelhető hatalmas mérete. A felhajtón, a reprezen-

Várbazár

Opera

tatív előcsarnokon áthaladva a meglepetés erejével hatnak a roppant méretű, gazdagon és ízléssel díszített belső terek: az impozáns díszlépcsőház, a nézőtér hatalmas karéja. Az egymás feletti szinteken emelkedő patkó alakú páholsorok egyhangúságát a színpadhoz legközelebb (proscénium) és legtávolabbi („királyi”) páholy különleges kiképzése töri meg. (A proscéniumpáholy kialakítása során a Lánchíd Társaság palotája — ma bíróság — sarokrészének kiképzését ismételte meg: Ybl ugyanazt a megoldást alkalmazta a külső és a belső térben.) Az Operaház díszítésében, freskóinak, szobrainak megalkotásában persze rangos művészek egész sora vett részt. De Ybl tervezte meg, mi s hova kerüljön. Az épületben nemcsak a nézők, hanem az énekesek, táncosok, díszítómunkások is otthon érezhették magukat. Átgondolt műszaki megoldásokat alkalmazott, helyiségeket teremtett

a próbák, irodák, műhelyek számára. A sokat dicsért, méltatott épületet Ybl maga is élete legsikerültebb alkotásának tekintette.

Szinte az Operaházzal egy időben épült a budai *Várbazár*. A Várhegy alsó részét díszítő épületsor az eredeti elképzelés szerint ugyanis boltokkal élénkítette volna a környék akkor még csendes forgalmát. (Boltok helyett azután műtermeket alakítottak ki, de az elnevezés maradt.) A „várbazár” hátsó traktusai függőkertszerű kiképzéssel tagolják a Várdomb lejtőjét, mintegy felvezetik a tekintetet a palotához. Az épületegyüttes különálló része az úgynevezett *Várkert Kioszk*, amelynek neve vendéglőt sejtet (s működött is benne), az épület fő feladata azonban az volt, hogy a vár vízellátását biztosító gépháznak adjon otthont.

Előtte ma Ybl Miklós szobra áll. Innen tekint alkotásainak egy csoportjára: a Lánchíd budai hídfőjénél álló bérházra, távolabb a pesti Bazilika kimagasló kupolájára, amelyet az ő irányításával építettek meg, s közelben a Várbazárra. Fejét kissé elfordítja a budai várpalota roppant épülettömbjétől, amelynek újjáépítését és bővítését megkezdte ugyan, de a hatalmas építészeti komplexum befejezését már nem élhette meg, s azt utóda, Hauszmann Alajos azután az Ybl Miklós polgári ízlésétől idegen, század végi barokkos stílusban fejezte be.

Mayer Ede: *Ybl Miklós*

BAROSS GÁBOR

(1848—1892)

Baross Gábor (*A Hét*, 1892. május 15.)

A millenniumi földalatti kocsija (Közlekedési Múzeum)

A századvég kiemelkedő gazdaságpolitikusa szaktudásával, tehetségével, szorgalmával kivételes gyorsasággal emelkedett az állam vezetői közé. Észak-Magyarországról, Trencsénből származott, s mint annyi más ambiciózus ifjú, jogot tanult, ügyvédi diplomát szerzett, majd hazatért szűkebb pátriájába, s ott megyei hivatali állásokat vállalt. Megyei aljegyző, árvaszéki ülnök, majd főjegyző lett, tehát lépegetett előre azon a hivatali ranglétrán, amelynek csúcsára, a megyei alispáni tisztre, néhány évtizednyi hivatali szolgálat után (esetleg) el lehetett jutni. Baross azonban nem a délelőtt az aktákat úgy-ahogy elintéző, délután már csak kártyázgató-pipázgató megyei urak közé tartozott. Az akkori tisztviselőknek inkább közömbösnek illett mutatkozniuk a társadalmi tevékenység terén, Baross azonban dalárdát alapított, megszervezte a gimnázium szegényebb diákjainak ingyenes étkeztetését, lapot alapított, amely — szokatlan eset még nemzetiségi vidéken is — a magyar mellett szlovák és német nyelvű cikkeket közölt, s ráadásul merészen bírálta a korabeli közéleti visszasságokat.

A fiatal és aktív tisztviselő megyéjében ismert, népszerű emberré vált. A helyi társadalom, mintegy elismerésül, 1875-ben országgyűlési képviselőséghez juttatta. Baross a kormánypárt híveként kapcsolódott be az országos politikába. Buzgó képviselőkre az akkori kormány nemigen tartott igényt, a honatyáktól azt várta inkább, hogy különösebb vita nélkül szavazzák meg javaslatait. A képviselőház érdemi munkája kisebb csoportokban, bizottságokban zajlott, itt készítették elő a törvényeket, itt szerkesztették meg az uralkodóhoz küldött feliratokat, itt születtek döntések arról, hogy milyen álláspontot alakítsanak ki a közös ügyekről a bécsi parlament által kiküldött delegációval folytatandó tárgyalásokra. Az idősebb honatyák szívesen fogadták, hogy akadt egy ügybuzgó fiatalember, aki beleássa magát az iratokba, véleményt készít; akár a közoktatásról, akár a közigazgatásról, vámkérdésről vagy közlekedésügyről van is szó. 1878-ban már a fiatalabb képviselők által elérhető magasabb tisztségre, az országgyűlés jegyzőjévé választották.

Baross szakszerű és szorgalmatos munkásságával a kormányzat köreiből is ismertté tette magát. 1882-ben hosszabb tanulmányútra küldték ki a nyugat-európai országokba, s a megbízást annak jeleként értékelhetjük, hogy a miniszterelnöknek, Tisza Kálmán-nak, tervei voltak vele. A kormányzati megbízás valóban nem késett sokáig. 1883-ban a Közlekedési Minisztérium államtitkárává nevezték ki. Itt kezdte meg Baross nevezetes közlekedés- és iparpolitikai tevé-

kenységét. 1889-ben a kormányt átszervezték, s az új-
jálalakult ipar- és kereskedelemügyi minisztérium élé-
re (ide tartoztak a tengerészeti és vámügyek is) Baross
Gábort állították.

Baross Gábor államtitkári és miniszteri működése
korszakalkotó volt az elmaradott magyar gazdasági
élet fejlesztésében. Nevéhez fűződik az egységes ma-
gyar államvasúti rendszer megteremtése. A század vé-
gén Magyarország immár több mint tizenegyezer ki-
lóméter hosszúságú vasúti hálózatot mondhatott ma-
gáénak, de a vonalak többsége magántársaságok tulaj-
donában volt, amelyek maguk adták meg a díjszabást,
vonakodtak összekötő szakaszok kiépítésétől, egyál-
talan keveset törődtek az ország gazdasági érdekeivel.
A vasúttársaságok egyike, a Magyar Államvasutak
(MÁV) az államé volt ugyan, de csak néhány vonal
volt a kezén. Baross sorozatos államosításokat hajtott
végre, s így egységes vasúti rendszert teremtett. Ezzel
a magyar állam, a MÁV tulajdonába került a vonalak
többsége (több mint hétezer-ötszáz kilométer), kö-
zöttük minden fontosabb összeköttetés. Mindez
nemhogy pénzébe került volna az államnak, hanem
még jövedelmet is hozott, mivel az államvasutak be-
vétele messze meghaladta az államosítással kapcsola-
tos kiadásokat. A MÁV még az államháztartás egyen-
súlyát is segítette helyreállítani. Baross kiépíttette a hi-
ányzó vonalakat, bővítette a vasút mozdony- és va-
gonparkját, ennek érdekében fejlesztette a vasutak és
az állam gépgyárait. Egységes díjszabást alkotott. A
nevezetes zónatarifa-rendszer mindössze néhány
szakaszra osztotta fel a vasúti távolságokat, s a legdrá-
gább (de a korábbinál olcsóbb) jeggyel már tetszés
szerinti távolságokat lehetett megtenni. Fellendült a
személyforgalom, az áru fuvarozást is hasonló tarifa-
rendszer tette olcsóbbá. Ezzel növelte a magyar áruk
versenyképességét a világpiacra.

A vasút volt a kor legfontosabb közlekedési eszkö-
ze, de Baross figyelmét a hajózás és a közúti forgalom
sem kerülte el. Fejlesztette a dunai hajózást, hozzá-
kezdett a Vaskapu szabályozása reformkori tervének
megvalósításához, megalkotta az első modern úttör-
vényt.

Ami a tengeri hajózást illeti, Magyarország egyet-
len nagyobb tengeri kikötőjében, Fiumében ekkor
még mindig csak vitorlás hajók kötöttek ki. Baross
gőzhajók fogadására és nagy tömegű áru raktározásá-
ra is alkalmassá tette a fiúmei kikötőt (amelyet ma is
„baroš”-nak hívnak). Az áru forgalom 1873 és 1890
között a tízszeresére növekedett Fiumében! Teljesült
a reformkor gazdaságpolitikájának elképzelése:
Magyarország kaput nyitott a világtengerekre.

Baross egyszerűsítette és modernizálta a hírközlés
rendszerét. Egyesítette a postát és a távírdát, megalá-
pította a *Postatakarékpénztárat*. Az ipari szakoktatást
hatvanhárom tanonciskola és több ipari szakiskola lé-
tesítésével fejlesztette.

Az ipari forradalom korába lépő Magyarország

1000 koronás bankjegy (Magyar Nemzeti Múzeum)

iparügyi minisztere nemcsak lépést tartott a fejlődés-
sel, hanem átgondolt intézkedéseivel segítette is azt.
A reformkor nagy terveit valósította meg, felzárkóz-
tatta hazáját Európa fejlettebb régióihoz.

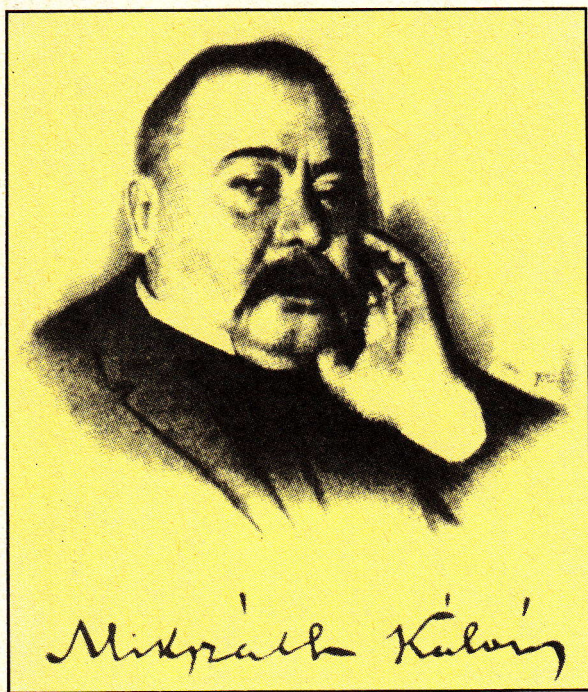
A fiúmei kikötő a század végén (Magyar Munkásmozgalmi
Múzeum)

MIKSZÁTH KÁLMÁN

(1847—1910)

Mikszáth portréja aláírásával

Holtáig hitte, hogy kisnemesek ivadéka — szorgos irodalomtörténészek derítették ki utóbb, hogy a család nemessége csak legenda. Tény, hogy birtokos szülők gyermeke volt, Szklabonyán született, egy Nógrád megyei szlovák nemzetiségű faluban. Már gyer-

Szülőháza

mekként megismerkedett a népelettel, a kisnemesek és kisbirtokosok anekdotázó világával, majd néhány év múlva vármegyéje tisztviselőinek kényelmes, ám jómódúnak korántsem nevezhető életvitelével. Rimaszombatban és Selmechányán járta ki a gimnáziumot, majd Pesten jogot tanult. Megyéjébe visszatérve, annak székhelyén, Balassagyarmaton vállalt hivatali állást, majd egy ügyvéd mellett töltötte gyakorlóidejét. Itt ismerkedett meg főnöke leányával, Mauks Ilonával, akit a szülők vonakodása ellenére — hiszen magát is alig tudta eltartani — 1873-ban feleségül vett.

A fővárosba költöztek. Mikszáth itt tollával próbált megélhetést találni. Szépírói tehetségének még maga sem ébredt tudatára, újságíróskodott, kormány megbízásra névtelen propagandairatkákat szerkesztett. Az ínségből nem tudtak kikászálódni, felesége, betegsége miatt, visszatért szüleihez. Békés egyetértésben elváltak egymástól. 1882-ben azután, immár egzisztenciát teremtve magának, Mikszáth újra feleségül kérte Mauks Ilonát. A házasságból három gyermek született, Kálmán, Albert és a gyermekkorában meghalt János.

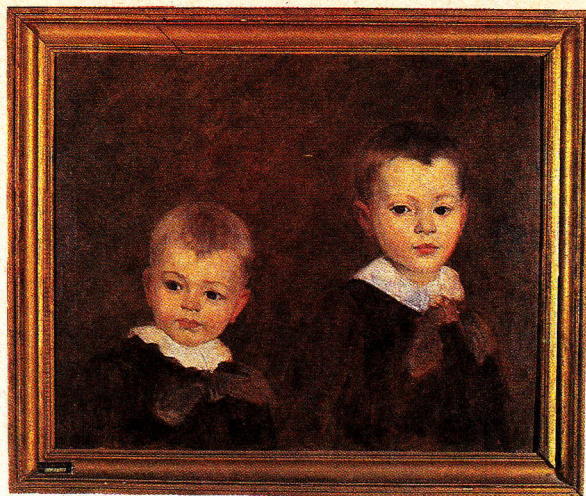
Az 1870-es években egyedül boldogulni próbáló Mikszáth francia és angol cikkeket fordított, népszínműveket és gyermekmeséket írt, szerkesztette a *Magyar Néplapot*, majd a *Budapesti Napilap*-nál lett újságíró. Saját kiadásban megjelentette elbeszéléseit, de az írói elismerés egyelőre váratott magára. Az újságíró azonban, elsősorban találó jellemzése, csipős országgyűlési karcolatai révén, lassan-lassan ismertté vált.

1878-ban Szegedre költözött, a *Szegedi Napló* című napilap munkatársa lett. Országos hírnévre azzal tett szert, hogy a nagy árvíz idején a fővárosi lapok számára küldött tudósításokat, majd a Szeged újjáépítésére rendelt királyi biztosság krónikásául szegődött. (Írásait *Tisza Lajos és udvara Szegeden* címmel adta ki.) Mint szépíró — maga is mindig hangoztatta — Szegeden talált magára. Itt ébredt rá arra, hogy milyen különös az a világ, amelyet a Felföldön megismert (hiszen Szegeden másfajta népelettel találkozott), s emlékeit remek, a magyar novellairodalom megújulását eredményező elbeszélésekben tárta olvasói elé. Két elbeszéléskötete, a *Jó palócok* (1881) és a *Tótatyafiak* (1882) egy csapásra híressé és népszerűvé tette. Legtöbb olvasója csak az idillikus falusi élet rajzát fedezte fel az itt közölt elbeszélésekben. Patriarális (családias) világot mutatott be, hiszen a nép bele-törődött sorsába, nem lázad az urak ellen. Ugyanakkor, ha szelíden is, emberi tragédiák egész sorát beszélte el történeteiben.

1881-ben visszaköltözött Budapestre, ahol a kormány napilapjának, a *Pesti Hírlap*nak a munkatársa lett. A többségében ellenzéki állásponton álló magyar hírlapolvasó közönség Mikszáth írásai kedvéért még a *Pesti Hírlapot* is buzgón forgatta: az országgyűlés csapongó politikai vitái kevésbé érdekelték az olvasókat mint az, ahogyan Mikszáth látta a *Tisztelt Ház* honatyáit és eseményeit. Történelmi értékűek azok a beszámolói, amelyek a kötelező polgári házasságkötés országgyűlési vitáiról készültek. 1887-től haláláig Mikszáth maga is (kormánypárti) országgyűlési képviselő lett, de csak ritkán szólalt meg, aktívan nem politizált. Idejét egyre inkább szépírói munkásságának szentelte. A hivatalos Magyarországot bíráló Mikszáthot, a kisnemesi származásúnak is csak gondolt újságíró befogadta az úri társadalom. Mikszáth nem értett velük mindenben egyet, de értett a nyelvükön. Tagja lett a kormánypárti képviselők klubjának, s ha nem is ült, de szivarozgatva ott állt a miniszterelnök kártyázó társaságában. Mikszáth azt is megérezte, amit a többiek még csak nem is sejtettek: hogy legkésőbb az ő nemzedékével ennek a világnak vége lesz. Az értékeket is tartalmazó régi világ elvesztésének, egyszeri és tovatűnő voltának felismerése adja meg írásainak különös hangulatát, stílusával együtt ez emeli toronymagasan korának anekdotázgató-írogató magyarjai fölé.

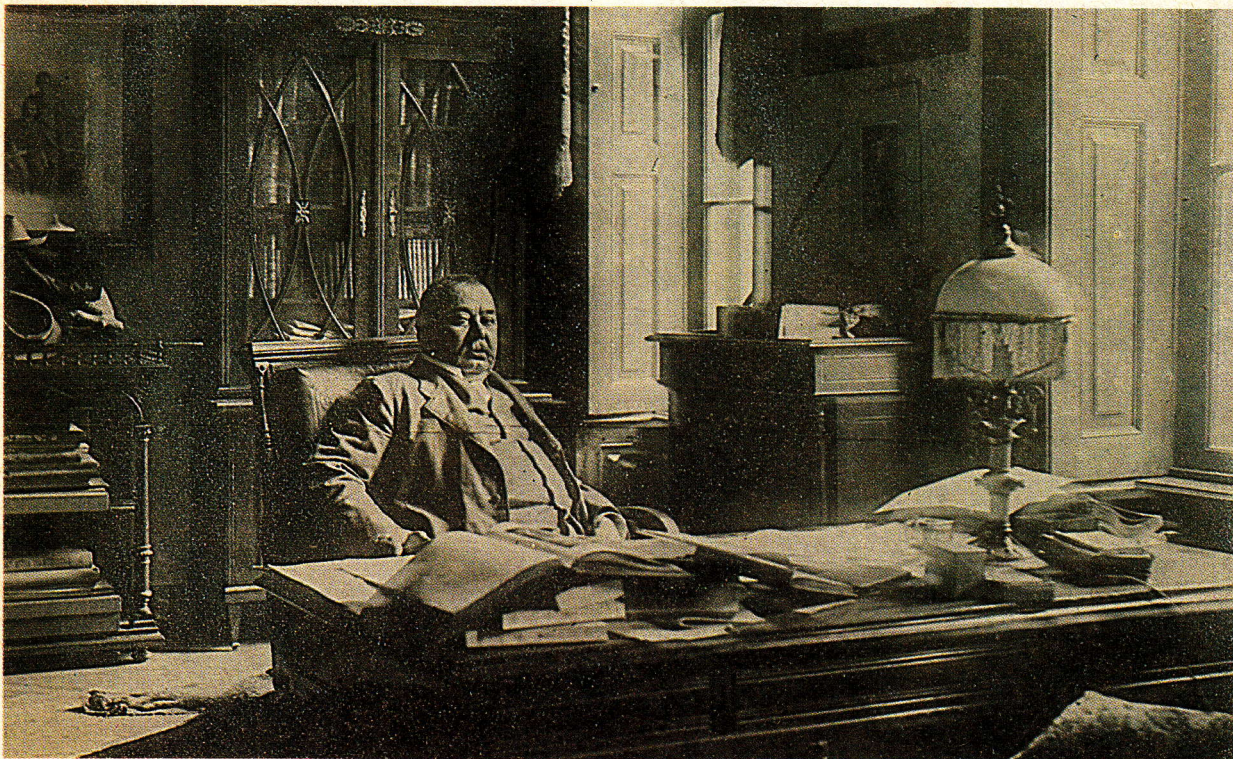
Mikszáth regényíróként első nagyobb sikerét *Szent Péter esernyője* című munkájával aratta. Regényeivel ezután sorra elismerést aratott, kudarc többé nem szegélyezte pályáját. Következő műve a *Besz-*

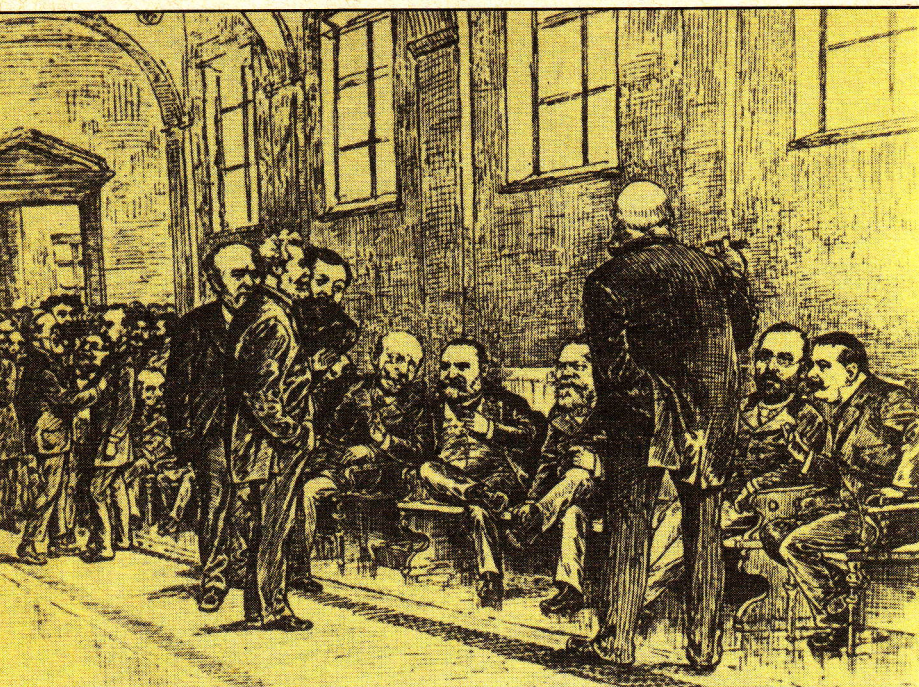
Benczúr Gyula: *Mikszáth Kálmán gyermekei*
(Magyar Tudományos Akadémia)

terce ostroma egy magát a feudális világba visszaálmódó felvidéki arisztokrata különcségeit meséli el. A századfordulón megjelent *Különös házasság* pedig irodalmi és politikai szenzáció volt egyszerre. Mikszáth ebben a regényben egy erőszakosan megkötni rendelt házasságból kiszabadulni nem tudó fiatal birtokos kálváriáját írta meg. A *Noszty fiú esete Tóth Marival* már címével is anekdotát sejtet. A szegény dzsentrifiú és a gazdag gyáros leányának házassága végül nem jön létre: a svihákság — legalábbis a regényben — nem jut el céljához. De a szélhámoskodó, léha Noszty Feri sem tér jó útra. „Hiszen elég nagy a

Mikszáth Kálmán a századfordulón

Mikszáth és Tisza Kálmán a Parlament folyosóján — és egy korabeli karikatúra (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Ferraris Artúr: *A nagy tarokkparti*

(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

Útitásája (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

világ — vigasztalja magát a regény végén. És van benne elég leány. Szébbnél szebbek, édesebbek. A hozományok se veszték még ki. Ej, csak egészségi legyen és egy kis tűrhető kártyajárás.”

A komor hangulatú *A fekete város*, Mikszáth utolsó regénye, a felvidéki középkori városi életbe vezeti olvasóját.

Mikszáth az elbeszélés és a regény műfajában alkotott jelentőset. Elbeszélései alapját sokszor egy-egy anekdota, adoma szolgáltatta, vagyis egy-egy kis történet, melynek szereplői (vagy legalább egy szereplője) ismert közéleti ember, s a csattanós végű, inkább mosolyt, mint nevetést fakasztó esetnek többnyire van is valami valóságalapja. Mikszáth korában nem vicceket, hanem anekdotákat meséltek az emberek, s szívesen olvasták is az efféle történeteket. Mikszáth az igénytelen műfajt világirodalmi szintre emelte. Nem a hibák és bűnök mentetegetése volt írásművészetének célja, hanem azok leleplezése. Nem a politikus szenvedélyével, nem a lélekűbűvár mélységével, hanem a megértő kortárs szeretetével, de ha kellett, maró gúnnyal mutatta be korát olvasóinak. Szerette a különcöket. Nem is kutatta titkaikat, csak elmesélte, amit tudatni lehetett róluk. Művei, amelyeket számos nyelvre lefordítottak, egy-egy darab magyar világot közvetítettek a távolabb élő olvasóknak.

1910-ben országsszerte ünnepelték írói pályájának negyvenedik évfordulóját. Róla nevezték el szülőfaluját (Mikszáthfalva), visszavásárolták ősei birtokát. Az ünnepségek után Mikszáth választókerületébe, Máramarosszigetre utazott, ahonnan már betegen tért vissza, s néhány nap múlva eltávozott az élők sorából.

BLAHA LUJZA

(1850—1926)

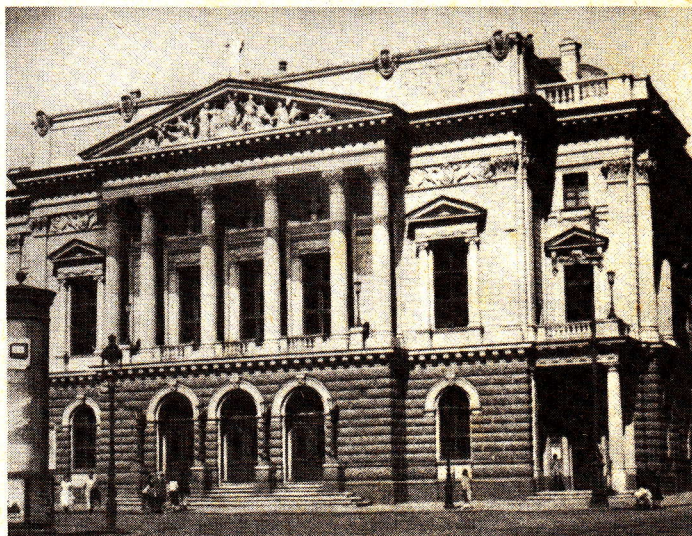
Apja huszártisztként végigharcolta a szabadságharcot, majd vándorszínésznek állt. Anyja is színésznő volt. Reindl Lujzaként Rimaszombatban látta meg a napvilágot. Apja nemsokára bekövetkező halála után egy Kölesi nevű színészcsalád vette pártfogásába. Nem csoda, hogy már gyermekfővel, 1858-ban színpadra lépett — Kölesi Lujza néven — Győrött. Több vidéki szereplés után játszott Budán is, majd 1866-ban Szabadkára szerződött. Férjhez ment Blaha János karmesterhez, aki sokat foglalkozott zenei képzésével. Szabadkáról Debrecenbe, majd férje halála után, 1871-ben a pesti Nemzeti Színházhoz került. 1875-ben pedig az újonnan megnyílt Népszínház társulatának lett tagja.

A Népszínház — nevéhez méltóan — elsősorban népszínműveket játszott. A múlt századnak ez a legnépszerűbb színpadi játéka napjainkban már csaknem teljesen ismeretlen. Színműnek azért nevezték a műfajt, mert a deszkákon lejátszódó események nem torkollottak tragédiába. A néző nem drámát látott, de nem is vígjátékot (noha közben azért igyekeztek megnevetetni a közönséget), hanem állítólag az életből vett történetet, olyan eseménysort, amely bárkivel megtörténhetett. A *nép* előtag pedig arra utalt, hogy nem az urak, a kastélyok vagy a városok világából ellesett eseményeket mutatnak be, hanem az egyszerű emberek történeteit. A színhely csaknem mindig egy-egy falu, a szereplők parasztok vagy a falu egyéb figurái, a bíró, a jegyző, a pandúr, a kiszolgált katona, a cseléd lány. A realizmushoz, a valósághű ábrázoláshoz azonban a népszínműnek nem sok köze volt. Nem valóságos földművesek léptek a színpadra a maguk igazi gondjaival, hanem afféle műparasztok, akik árvalányhajat viseltek, ízesen beszéltek és időnként dalra fakadtak. Mert a népszínmű hallatlan népszerűségét csak részben köszönhetette annak, hogy falusi világot idézett nézői elé. A városlakók döntő többsége akkoriban vidékről felkerült ember volt, akiknek mindegyike szívesen gondolt vissza gyermekkorának hajdani világára, s az emlékezés legtöbbször náluk a nagyon is szürke és szegényes falusi környezetet immár jótékony párba burkolta. Szívesen nézték tehát a második emeleti széksorokból vagy a karzatról a muskátlis, természethez közeli népiéletet, kellemes érzéssel töltötte el a kakasülőről bámszékodókat, hogy ők már nem olyan „bugrisok”, mint azok ott a színpadon. De a műfaj népszerűségének legfőbb oka mégis abban rejlett, hogy szereplői időnként édes-bús dalra fakadtak. A ma „magyar nótaként” emlegetett népies műdalok legtöbbször a színpadon hangzott fel, s színpadi funkciója abban rejlett, hogy bo-

Blaha Lujza (Országos Széchényi Könyvtár)

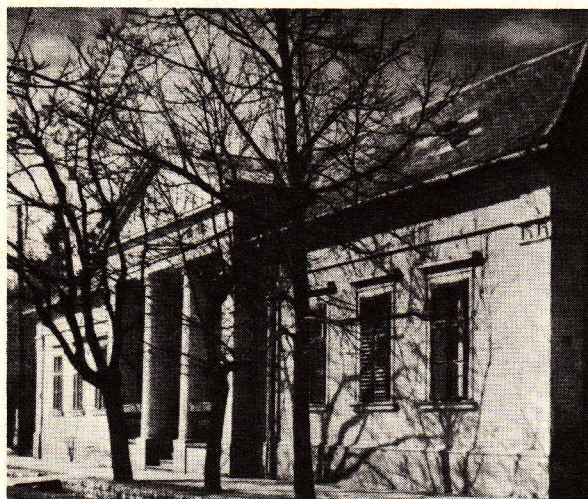
A Népszínház

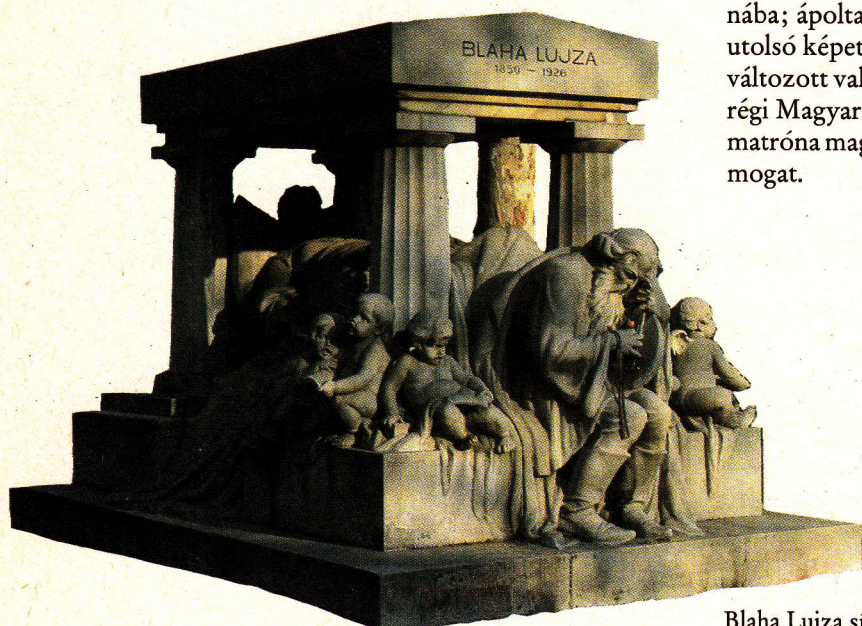

Blaha Lujza és Kiss Mihály a *Csingilingi-csárdás* című népszínműben (Magyar Színházi Intézet)

Utolsó otthona

nyolcult monológok helyett ez közvetítse a szereplők lelki világát vagy legalábbis hangulatát.

A népszínmű becsalogatta a színházba a nézőket, azokat is, akik nem tudtak magyarul. Az estéről estére ezerfőnyi közönség előtt játszott népszínművek hozzájárultak Budapest magyarosodásához. Ez volt a döntő oka annak, hogy ismert újságírók indítottak gyűjtést az 1870-es évek elején egy nagy Népszínház építésére. Nem a maguk szórakoztatására, hanem a városlakók kiművelésére, magyarosítására gondoltak. Az épület a városnak akkori külső részén, a mai Nagykörút és Rákóczi út sarkán 1875-ben készült el. (A század elejétől lett a Nemzeti Színház otthona. 1964-ben lebontották.) Ebben az épületben a magyar színháztörténet páratlan sikersorozatai zajlottak. Az *Ördög pilulái* című népszínmű például az 1880-as évek közepén 167 előadást élt meg, tehát a darabot legkevesebb ötvenezer néző láthatta! A népszínművek legnagyobb sztárja, a Népszínház primadonnája lett a reprezentatív megjelenésű, remek színészi képességű és nagyszerű hangú Blaha Lujza. A „nemzet csalogányának” nevezték, hiszen énekszámainak előadása hozta leginkább lázba közönségét. Magánélete is arról tanúskodik, hogy korának sztárja volt: 1875-ben Soldos Sándor földbirtokos felesége lett, tőle 1879-ben elvált, s 1881-ben Splényi Ödön báró vette nőül. A hivatalos művészeti elismerést jelezte, hogy 1901-ben a Nemzeti Színház örökös tagja lett (ám mindvégig a Népszínházban játszott).

A századfordulón kétségkívül csökkent már a népszínművek népszerűsége. Új versenytárs jelentkezett: az operett. Blaha Lujza utoljára 1910-ben, Csiky Gergely operetté átdolgozott *Nagymama* című darabjában lépett színpadra.

A visszavonult művésznő a főváros jótekonyságáról is híres alakja lett. Az első világháború sebesültjeit, rokkantjait ha kellett, az utcáról kísérte be saját otthonába; ápolta, segélyezte őket. Több emlékező ezt az utolsó képet, a valósággá vált színpad és a tragédiává változott valóság találkozását őrizte emlékezetében a régi Magyarországról: a királynői termetű és tartású matróna magát vonszolni alig tudó fiatal honvédet támogat.

Blaha Lujza síremléke

KORÁNYI FRIGYES

(1827—1913)

Szabolcs megye székhelyén, Nagykállóban született. Atyja foglalkozását követve a pesti egyetem orvosi karán tanult. Egyike volt a márciusi ifjaknak, tagja annak a küldöttségnek, amely 1848. március 19-én Pozsonyba utazott, hogy az országgyűlést Pestre hívja, s ott volt azok között is, akik Kolozsvárra mentek az uniót (egyesülést) kimondó erdélyi országgyűlést köszönteni.

Orvosként belépett a szabadságharc honvédseregébe. A vereség után a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait, ahol akkoriban világhírű professzori iskola működött. 1851-ben avatták doktorrá. Tanulmányait még bevégezhetette, de bontakozó tehetségéhez méltó állást a szabadságharcban vállalt szerepe miatt nem kaphatott. Nem maradhatott sem Bécsben, sem Pesten. Az erdélyi Nagybányán jelöltek ki számára kényszertartózkodási helyet, majd néhány év múlva szülővárosában telepedhetett le. 1857—1858-ban nagy nyugat-európai tanulmányutat tett, elsősorban a híres egyetemeket kereste fel, hogy a tudományos kutatások szervezéséről, az orvostudomány legújabb eredményeiről tájékozódjék. 1861-től Szabolcs vármegye orvosa, 1863-tól a megyei kórház főorvosa lett. Megyéjében Magyarországon elsőként tette kötelezővé a himlő elleni védőoltást. Amikor azonban a közegészségügy általánosabb rendezésére vonatkozó tervei során a hazai népszaporodás aggodalomra okot adó jelenségeire hívta fel a figyelmet, a hatóságok cinikus feleletével kellett beérnie: „A nemes fajok nem szaporák.”

Korányi 1864-ben Pestre költözött, a tifuszkórház, majd 1865-ben a Rókus Kórház idegostályának vezetője lett. Egyúttal az egyetemen magántanári címet szerzett. (Ezzel ismerték el a tudományos tevékenységet, s a magántanároknak joguk volt ahhoz, hogy az egyetemen előadásokat hirdessenek.) 1866-ban már az egyetem állományába került, a belgyógyászat professzora lett. A klinika igazgatójaként s az egyetem rektoraként részt vett a felsőoktatás, az orvosképzés reformterveinek kidolgozásában. Az ő elgondolásai szerint épült fel a belklinika épülete, amelyben nemcsak a betegellátás feltételeit biztosította, hanem a tudományos kutatás műhelyét is megteremtette. Laboratórium, vegyi, bakteriológiai és röntgenvizsgálatok végzése segítette a kutatást és a gyógyítást. Korányi klinikai munkájában egyike volt az elsőeknek, akik a tudományos-laboratóriumi kutatómunkát egyesítették a gyakorlati-klinikai munkával. Nemcsak hazánkban, hanem a világon is azok között tartják számon, akik gyakorlatias gyógyító tevékenységből klinikai szakmává fejlesztették a belgyó-

Jendrassik Jenő: *Korányi Frigyes*
(Semmelweis Orvostudományi Egyetem)

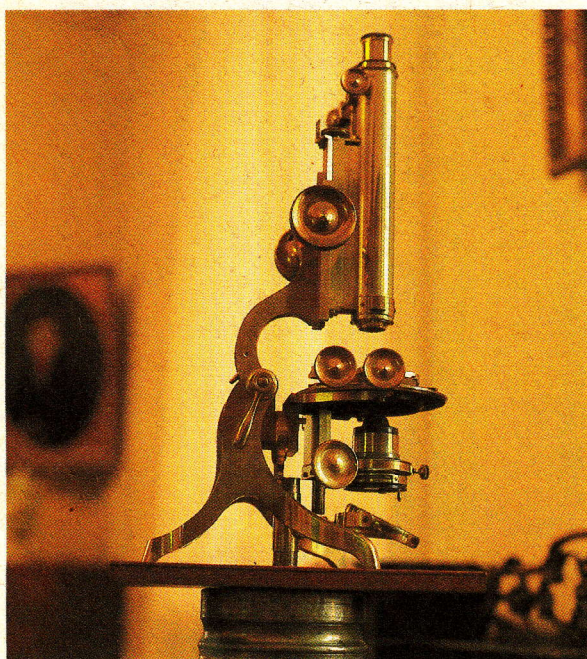
Korányi szülőháza

Korányi elefántcsont sztetoszkópja
(Simmelweis Orvostörténeti Múzeum)

Mikroszkóp 1870 körül (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum)

Korányi professzor tanítványaival a klinikai előadóteremben (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum)

gyászatot. Egész tudományos munkásságát áthatotta a komplexitásra való törekvés. Rámutatott arra, hogy bizonyos betegségek, például a tüdőbaj, meghatározott társadalmi körülményekkel függenek össze.

Önálló tudományos eredményei főleg a mellkasi betegségekkel kapcsolatosak. Elsőként foglalkozott a relatív szívbillentyű-elégtelenséggel. Belgyógyászati tankönyveket írt, nemzetközi kézikönyvek összeállításában vett részt. Száznál is több tudományos publikációja jelent meg magyar és nemzetközi orvosi szaklapokban. Arra törekedett, hogy megteremtse a magyar nyelvű orvosi terminológiát. Néhány szóhasználat nem ment át a későbbi nyelvhasználatba. Ma már mosolyogtató „az ülideg környi hűdése” vagy „a hasi hagymáz és a mocsárgerji vegyes fertőzmény”, ám a kortársak, noha ők is először olvastak effélet, rögtön megértették, mert visszafordították a kifejezést latinra vagy németre.

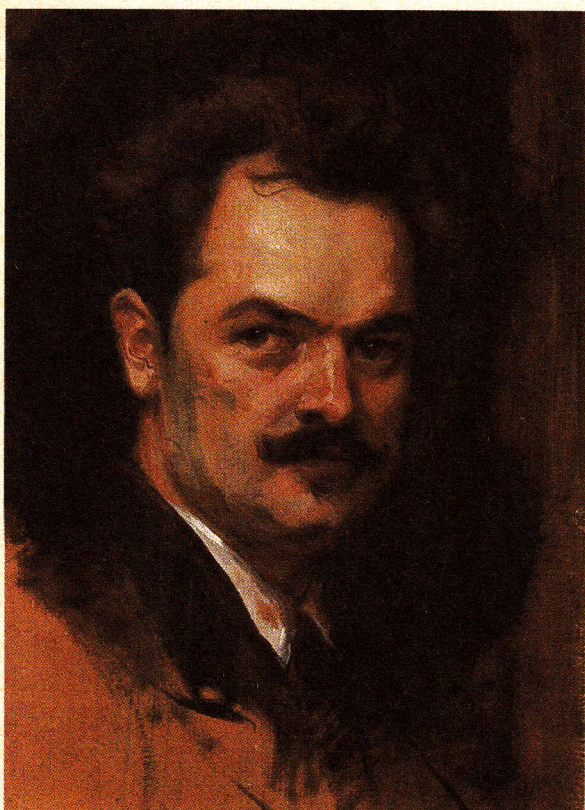
Hosszú időn át elnöke volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak és az Igazságügyi Orvosi Tanácsnak, s e tárgykörökben is számos tanulmányt publikált (például *A betegnek gutaütés állapota milyen befolyással volt annak végrendelkező képességére*). Az ő kezdeményezésére indult meg a tuberkulózis elleni küzdelem, sokat fáradozott a budakeszi, utóbb róla elnevezett tbc-szanatórium és az első fővárosi tüdőbeteg-gondozó megteremtéséért. Feladatának tartotta a kórházi hálózat fejlesztését, a gyógyfürdők kiépítését.

Az első magyar tudósok egyike volt, akinek tudományos rangját nemcsak az akadémiai taggá választás, hanem az állami elismerések egész sora emelte. Kitüntetést, tanácsosi címet, majd magyar nemességet kapott, végül — legelsőként a tudósok közül — az uralkodó az arisztokrácia sorába emelte: bárói rangot és ezzel felsőházi tagságot szerzett. Gyermekei a magyar tudományos és politikai élet rangos résztvevői lettek. Frigyes fia pénzügyminiszter, Sándor fia ugyancsak a belgyógyászat professzora, apjával legalábbis egyenrangú formátumú tudós lett.

FADRUSZ JÁNOS

(1858—1903)

László Fülöp: *Fadrus János* (Magyar Nemzeti Galéria)

lése után porcelánfestéssel és szobrászattal egyaránt kísérletezett. Támogatókra talált, 1886-ban egy bécsi mesterhez került, hogy művésszé képezze magát. Beiratkozott az ottani képzőművészeti akadémiára is. Nevét Bécsben 1892-ben mintázott *Feszülete* tette országosan is ismertté. Első nagyobb megbízatása *Mária Terézia* pozsonyi lovas szobrának megalkotása volt. Az 1920-as impériumváltozás alkalmával elpusztított márvány szoborcsoport a királynőt a koronázási dombra lovagolva, magyar környezetének hódolatát fogadva mutatta be. Megalkotása már önmagában szobrászati bravúrnak számított, a szoborcsoport lendületes kompozíciója és a világos, hideg márvány kontrasztja páratlan dinamikát teremtett, amelyet csak fokozott a királynő méltóságteljes nyugalmanak és mozgásban lévő környezetének, a mellékalakoknak az ellentéte. Első nagy alkotásával Fadrusnak sikerült meghaladnia korának patetikus szobrászati formanyelvét. Az ezredéves Magyarország fennállása alkalmával leleplezett emlékmű biztosította Fadrus művészi hírnevét.

Ekkor már budai műtermében javában dolgozott másik hatalmas kompozícióján, *Mátyás* király Kolozsvár főterére szánt szobrán. Az emlékmű méltó építészeti háttérrel kapott a mögötte álló Mátyás korabeli gótikus templommal. A kompozíció

Mátyás-fej (Magyar Nemzeti Galéria)

A századforduló idején emlékművek egész sorával gyarapodott az ország. Az ezredéves ünnepségek alkalmából az ország határain, a hágóknál is emlékműveket emeltek. Uralkodók kaptak vélt vagy valós érdemeikért szobrot, a reformkor nagy alakjai kerültek ércebe öntve a közterekre. A millenniumi emlékmű szoborcsoportjában helyet szántak Ferenc József királynak, Szegeden pedig 1902-ben — az országban elsőként — egész alakos szobrot kapott Kossuth Lajos. Az állam, a városok — s ajándékképpen maga az uralkodó — emlékműveket rendelték a művészekről. Tehetséges alkotók egész sora igyekezett a megbízásoknak eleget tenni. Közülük egyetlen igazán nagy szobrászművész akadt: Fadrus János.

A régi magyar fővárosban, Pozsonyban, zsellércsaládban született. Elemi iskolái után lakatosinas lett. Alakítótehetségét felismerve segédlevelének megszerzése után a zayugróci faragó iskolába küldték. Ezután, 1879 és 1883 között, a katonaévek következtek. Ezredével Prágába került, itt ismerkedett meg a neves cseh szobrásszal, Myslbekkel, aki biztatta: próbálja meg, hogy művészként érvényesüljön. Leszere-

Tisza Lajos (Szeged)

leírása a Mária Terézia-szobor ismertetéséhez hasonlít: a nagy király méltóságteljesen, majdhogynem gögösen ül lován, jóval környezete fölé magasodva, s dinamikus mellékalakok veszik körül. Ez a szobor azonban — a műemléki háttérre való tekintettel — nem körüljárható csoport. Az uralkodó, páncélba öltözötten, kiugró bástyafokon áll. A bronz szoborcsoport háttérét mészkőív zárja le. A király lova nem nyugodt, hanem csupán egy pillanatra megfékezett paripa. Mátyás arcán — amelyet a művész különös gondallal mintázott meg — a gőg és a fenség mellett még a fizikai erőfeszítés nyomait is felfedezhetjük, hiszen lovát combjai szorításával tartja féken. Hozzá képest a mellékalakok, a hódoló hívek csoportja könnyedebbek hat: történelmi súlyuk is kisebb, megengedhet-

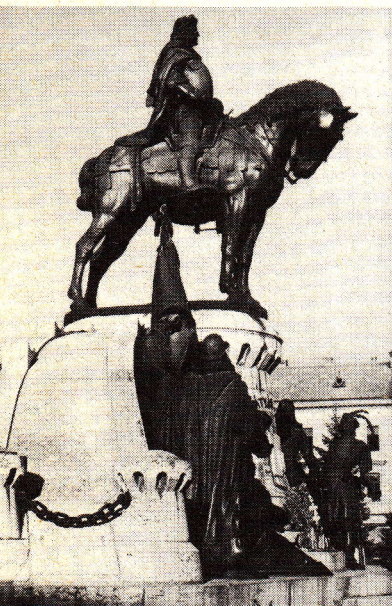
nek maguknak egy kis lazítást. A kompozíció a párizsi világkiállításon nagydíjat szerzett, jóllehet az egykorú ízlés inkább festői hatásokat, naturalista részletelést kívánt a köztéri szobroktól.

A főalak nyugalmán és a mellékalakok kontrasztján alapul a harmadik nagy kompozíció, *Tisza Lajos* szegedi szobra is. A várost újjáépítő királyi biztos realisztikusan megformált, nyugodt, botjára támaszkodó bronzalakja az épülő rakparton állodogálva csendes figyelemmel szemléli a töltést építő munkásokat, a szobor erőtlől és erőfeszítéstől duzzadó izmú mészkő mellékalakjait. Nem csoda, hogy a szobor leleplezése pillanatában egy szegedi polgár így kiáltott fel: „Bizony így vót ez a rekonstrukció! A gróf nízte, ahogy a níp dógozik...” A főalak magas elhelyezése, a frontális elrendezés a Mátyás-szoborra emlékeztet, a mellékalakok azonban itt már másodrendű anyagból készültek, s a munkások mészkő szobrai szinte belesimulnak az ugyancsak mészkőből épülő támfalba: ők az újjáépítés névtelenjei, számukra nem adatott meg a halhatatlanság.

A monumentális emlékműszobrászat mesterének jelentős alkotása *Wesselényi Miklós* zilahi szobra, az érdekegység gondolatának kései bronzba öntése. A báró magasabbról közelít egy jobbágyhoz, aki kérően fordul feléje. Érezhetően egymás ismerősei, úr és jobbágya, akiket egy világ választ el, mégis közelednek egymáshoz. (A jelenetet a *Bánk bán* drámai és operai előadásain Bánk és Tiborc jelenetében ma is viszontláthatjuk a színpadon — maga a szobor ismeretlen helyen lappang.)

Alkotóereje teljében, sikerei csúcán szólította el a művészt a halál. Nem maradt befejezetlen alkotása. Köztéri szobraikat átadta megrendelőinek, életművét az utókornak.

Mátyás kolozsvári szobra

Toldi a farkasokkal (Magyar Nemzeti Galéria)

Mária Terézia hajdani szobra Pozsonyban

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN

(1866—1917)

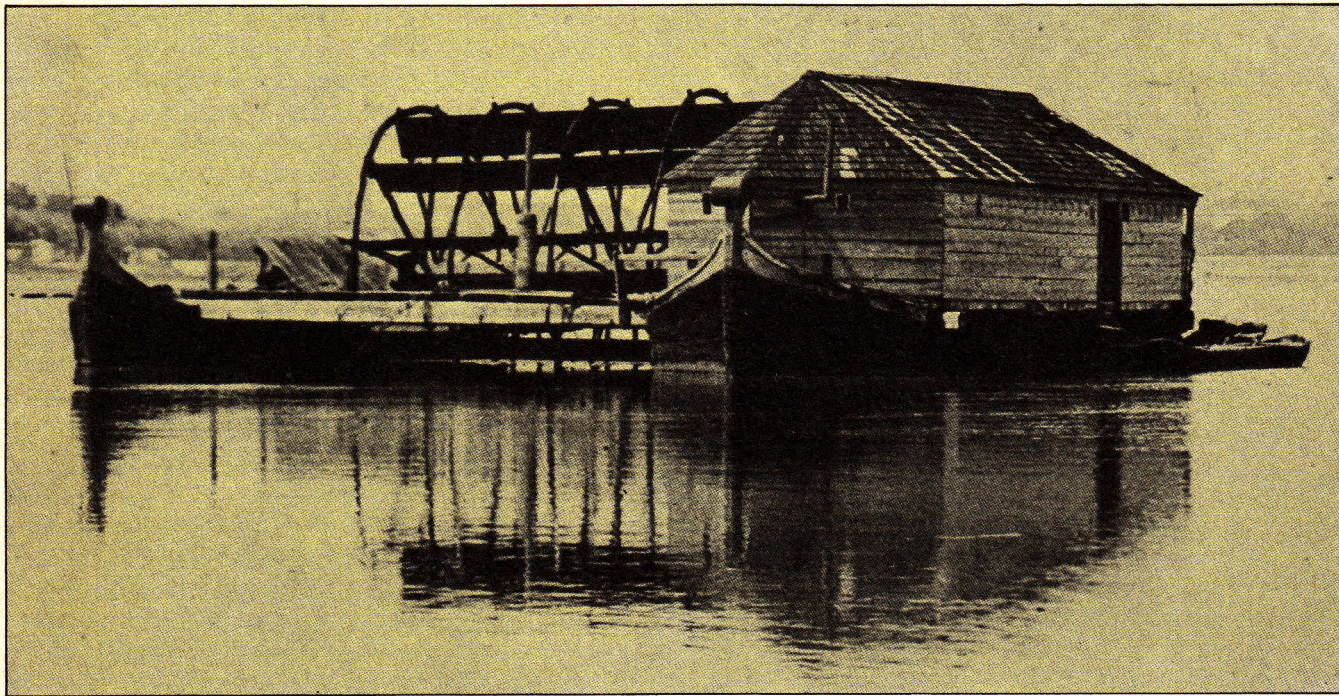
Apja vasúti vendéglős volt Cegléden, ő maga az állomás épületében született. Ahogyan később tréfásan mesélte: Cegléden született, de soha nem volt a városban — hiszen az állomás épülete a városon kívül állott. A szülők azután előbb Makóra, majd Szegedre költöztek; vendéglőt, szállodát nyitottak. Fiuk gyógyszerész lett, a városban és környékén patikusként dolgozott. Húszéves korában szakmát váltott: újságíró, a *Szegedi Híradó* munkatársa lett. Újságíró barátaival együtt akként változtatta meg eredetileg németes hangzású családi nevét (Steingassner), hogy a környékbeli helységek, tanyák nevét egy kalapba dobták, s azután azt húzták ki: *Tömörkény*. Néhány év múlva behívták katonának. Három katonaévét a megszállt Boszniában, Szegeden, majd Bécsben szolgálta le. A bajtársak között töltött évek újabb, egész életre szóló élmény- és emlékanyaggal látták el. Leszerelése után a függetlenségi-ellenzéki *Szegedi Napló* munkatársa lett. Ezután már alig-alig mozdult ki Szegedről.

A század végén Szeged városa egy nagylelkű adakozó, Somogyi Károly révén nagy könyvtárhoz jutott, emellett múzeumot is alapítottak. Az ezredéves évforduló alkalmából *A közművelődésnek* felirattal szép múzeum- és könyvtárépületet emeltek a Tisza partján. A *kultúrpalotának* nevezett házat Tömörkény igazgatta. Most már hivatása lett, amit addig

Nyilasy Sándor: *Tömörkény István*
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

Az utolsó szegedi vízimalom — Benedek László felvétele (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

Tömörkény ruhája (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

Tömörkény műveinek címlapja
(Országos Széchényi Könyvtár)

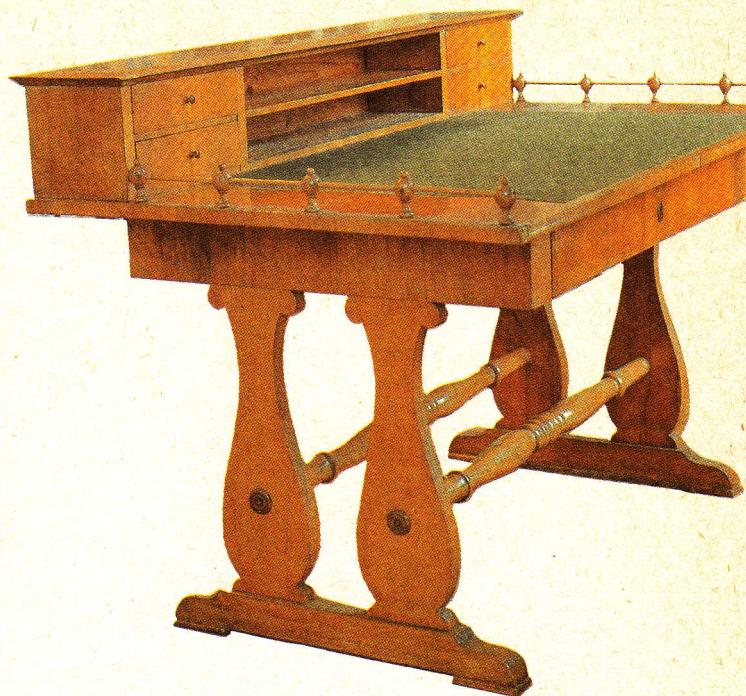
kedvtelésből végzett: a népelet megfigyelése, városa közelmúltjának és jelenének tanulmányozása. Emellett — a múzeum mindeneként — régészeti ásatásokat folytatott. Kutatásainak eredményeként számos régészeti és néprajzi szakkikket írt, több ezer tájszót gyűjtött össze. (Nemcsak szépirodalmi munkásságában, hanem a múzeum igazgatásában, a régészeti kutatásokban is utóda lett Móra Ferenc.)

A Szegeden élőknek magától értetődő volt, hogy tutajosok érkeznek a Felföldről, parasztok szekereznek be a tanyákról, búcsújárók veszik körül a templomot, átutazó katonák ácsingóznak az állomáson, kenyérárus asszonyok tárgyalják meg a világ dolgait a piacon. Tömörkény észrevette, hogy múló, és pedig gyorsan múló világ az, amely őt körülveszi, alakjai igazi típusok, másutt elő nem forduló, mégis jellegzetes alakok. Felismerésében bizonyára segítette, hogy nem volt igazi „szögedi”, így némileg a kívülálló szemével látta a „szögedi nemzetet”. Döntőek lehettek a gyermekkor élményei is. A ceglédi vasúti étteremben, majd a makói Koronában, amelyet szülei vezettek, panoptikumszerűen vonultak el előtte a régi Magyarország különös alakjai: subás parasztok, megyegyűlésekre érkező urak, franciául beszélő torontáli svábok, medvetáncoltató románok. A fiatal gyógyszerész is sok-sok emberrel elegyedett szóba, amíg a porokat-kenőcsöket elkészítette. Hát még az újságíró széttekintése a rendőrségen, a bíróságokon, a „torony alatt”, vagyis a városházán! Tömörkény írásait olvasva úgy tűnik, ő soha nem találkozott unalmas, egyforma, szürke emberekkel. De emberismeretén múltott, hogy mindezt felismerje, írói erején, hogy sikerrel megjelenítse. Persze, olvasókra is szükség volt: a városi emberektől, a polgárok világától mind távolabb került a paraszti, a tanyasi élet. Költőbarátja, Juhász Gyula figyelte meg, hogy Tömörkény első írásaiban még inkább a tanyai jön a városba, míg utóbb már az író maga megy ki a jegenyék alá, „otthonában keresi föl a föld népét, a saját környezetében mutatja meg, munkája és pihenése közben”. Tömörkény elsőként vállalkozott szépíróként a tanyasi parasztok életének bemutatására.

Csak a rövidebb írói műfajokban alkotott, elsősorban novellákat írt. Kötetcímei is árulkodnak témaválasztásáról. Első elbeszélésgyűjteménye *Szegedi parasztok és egyéb urak* címmel jelent meg, ezt követte a *Jegenyék alatt*, amellyel országos hírnevet szerzett, majd sorra jöttek a továbbiak, a *Vízenjárók és kétkézi munkások* (a vízenjárók a hajósok, tutajosok, vízimolnárok), a *Gerendás szobákból*, a *Különféle magyarok meg egyéb népek*, a *Népek az ország használatában*

Íróasztala
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

Használati tárgyai (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

és így tovább. Mély együttérzéssel ábrázolta a népeletet, alaposan ismerte a földművelés, a halászat, a kubilás és számos kisipari szakma fortélyait. A társadalmi igazságérzet hevíti át hangnemében szelíd elbeszéléseit. Németh László a *Nyugatot*, a *Huszádik Századot* megelőző irodalmi forradalom elbeszélői

közül Tömörkényt tartotta a legnagyobbknak. „Nemcsak azzal, hogy ő volt az első — alaposágban, odaadásban alig fölülmúlt — »falukutatónk«, de ő keverte ki elsőül a hiteles alföldi színt is, azt a sárga ragyogást, amely Móricz Zsigmond könyveiben árasztotta el prózáinkat.”

A szegedi kultúrpalota

HERMAN OTTÓ

(1835–1914)

Herman Ottó (*Vasárnapi Újság*, 1891. 21. szám)

A Bükk hegységben, a gyönyörű fekvésű Alsóhárom vidékén töltötte gyermekkorát, innen hozta magával a természet szeretetét. Apja, szerény módú kincstári orvos, maga is rajongott a természetért, szép madárgyűjteményt állított össze. Herman Ottó Miskolcon járt gimnáziumba, diákként lelkesen figyelt 1848 forradalmi eseményeire, tanuló társaival együtt áhítattal hallgatta a templomban, amikor Miskolcon a *Függetlenségi Nyilatkozatot* kihirdették. A demokrácia és a függetlenség gondolatának egy életen át elkötelezettje maradt.

Herman Ottó egyik utolsó olyan nagy alakja a XIX. századnak, aki a természettudomány, a néprajz és a politika terén egyaránt kimagasló működést fejtett ki. Atyja a gépészmérnöki pályára szánta, azért küldte Bécsbe, hogy a műegyetemre iratkozzék. Az apa halála után minden támasz nélkül maradt, de kitartott Bécsben. Az ínséggel küszködve műszaki rajzolásból próbált megélni, s közben természettudományi tanulmányokat folytatott. Takarékoságából még arra is futotta, hogy tanulmányutat tegyen Nyugat-Európában. Erre még az abszolutizmus időszakában, engedély nélkül vállalkozott, ezért büntetésül tizenkét évre besorozták katonának. Sikertelenül innen hamarabb

kiszabadulnia, újra Bécsbe ment, hogy tanulmányait befejezze. 1863-ban Lengyelországba utazott, hogy a felkelők oldalán harcoljon. Hazatérve Kőszegen fényképésműtermet nyitott. A hányattatások kora számára akkor ért véget, amikor az utolsó magyar polihisztor, Brassai Sámuel maga mellé hívta, hogy a kolozsvári múzeumban, elsősorban preparátorként, segítségére legyen.

Sokirányú tudományos és politikai működését Kolozsvárott kezdte meg. Ekkor tette közzé első kutatási eredményeit, itt kezdett hozzá nagy témájához, a magyarországi pókfaajok tanulmányozásához, s a kolozsvári sajtóban jelentek meg első politikai tárgyú cikkei is. Nemsokára már a politikai hivatást tartotta a fontosabbnak. Megvált a múzeumtól, s a helyi *Magyar Polgár* című lap munkatársa lett. Hamarosan összekülönbözött a szerkesztősséggel, otthagyta az újságot. A pályakezdő tudós éppen ekkor kedvező ajánlatot kapott Bécsből: vegyen részt egy afrikai, állattani gyűjtést folytató expedícióban. A hazai természettudomány irányítói, hogy itthon tartsák, többéves ösztöndíjat ajánlottak fel neki: írja meg Magyarország pókfaunáját. Herman örömmel fogadta ezt a feladatot. Visszavonult egy faluba, ahol gyűjtését feldolgozva-kiegészítve megírta, majd két vaskos kötetben kiadta művét. A modern elveket követő munka szakított a hagyományos leírással, az egyes fajoknál részletes ökológiai leírást adott, s a természetben elfoglalt helyük alapján mutatta be szervezeti felépítésüket és életmódjuk alakulását. Az 1876-ban megjelent munka nemzetközi elismerést biztosított számára.

A Magyar Nemzeti Múzeum állattani osztályán nyert állandó alkalmazást. Budapesten újra bekapcsolódott a politikai mozgalmakba, 1878-ban csatlakozott a Függetlenségi Párthoz, s annak képviselője lett a parlamentben. A múzeum vezetősége azonban tudatta vele: állami intézmény alkalmazottjától nem veszik jó néven, ha az ellenzék pártjában politizál. Herman nem meggyőződését, hanem állását adta fel. De a természettudományok művelését soha nem hagyta abba. Hozzáfogott a magyar halfauna és a magyar halászat tanulmányozásához, majd a hazai madárvilág kutatásába kezdett. Vizsgálódásai rengeteg utazást, terepjárást követeltek: Herman nem volt szobatudós, maga gyűjtötte egybe a természetben azt az anyagot, amelyet azután feldolgozott, kiadott. Bekapcsolódott a madarak vonulásának nemzetközi figyelőhálózatába. Norvégiába is elutazott madártani megfigyelések céljából, de mintegy mellel próbálta megfejtetni a sokakat foglalkoztató rejtélyt: a lemingek, e patkányszerű rágcslók időszakonként előforduló

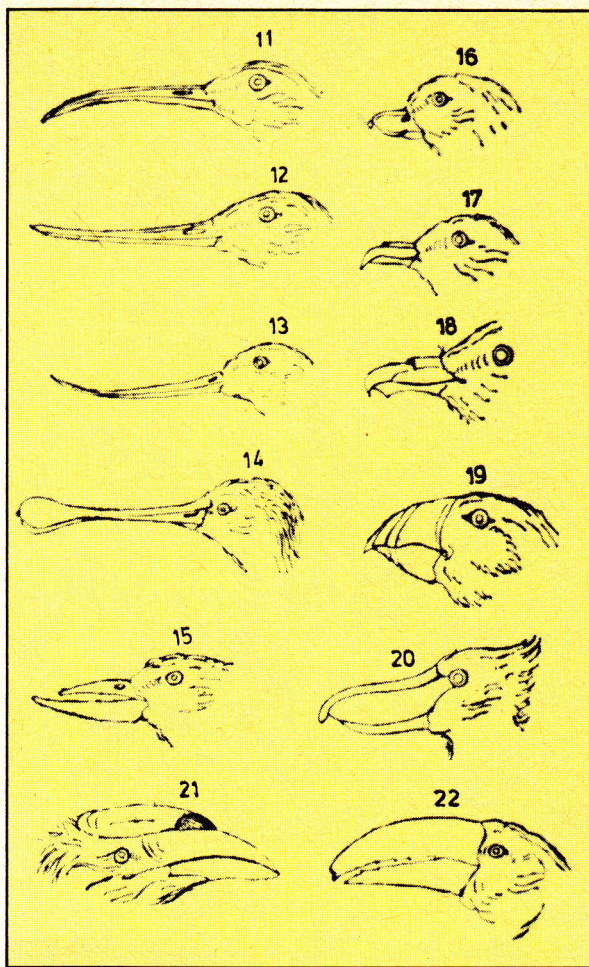

tömeges, rejtélyes vonulását is. A közelgő ezredéves kiállítás alkalmából rábízták a magyar pásztorélet bemutatását.

A politikus pedig a parlamentben bírálta a kormány működését, tömeggyűléseken szorgalmazta az általános választójog megadását, kiutazott Turinba Kossuthhoz tanácsokért, s politikusként is szót emelt a természettudományos ismeretek terjesztéséért. Herman Ottó számára a természettudomány és a politika nem alkotott két külön világot. Szerinte ugyanazon törvényszerűségek érvényesülnek mindenütt, s a természetben felismert harmónia segíthet jobbá tenni, tökéletesebbé formálni a társadalmat. Mindebben több volt az illúzió, mint az igazság.

Tudósként is szinte az utolsó lehetőséget ragadta meg ahhoz, hogy több tudományágban is marandót alkothasson. Számára még magától értetődő volt, hogy a halakat és a halászokat egyaránt kutatja. Hiszen a víz melletti élővilágba tartoznak mindnyájan... Erről szóló nagy műve, *A magyar halászat könyve* sikerrel tett eleget kitűzött feladatának. Sőt, még történelmi kutatásokra is vállalkozott, műve a magyar halászat történetét is bemutatja. A XX. század modern, szakosodó tudományosságával, érdekcsoportokra szakadó politizálásával Herman már nem tudott lépést tartani.

A műveiben felhalmozott ismeretanyag munkáit ma is nélkülözhetetlenné, lebilincselő stílusa olvasmányossá teszi. A környezet védelmét és a politikai demokratizmust hirdető újabb hazai mozgalmak egyik előfutárakat tisztelik benne.

Madárfejek — Herman Ottó rajzai

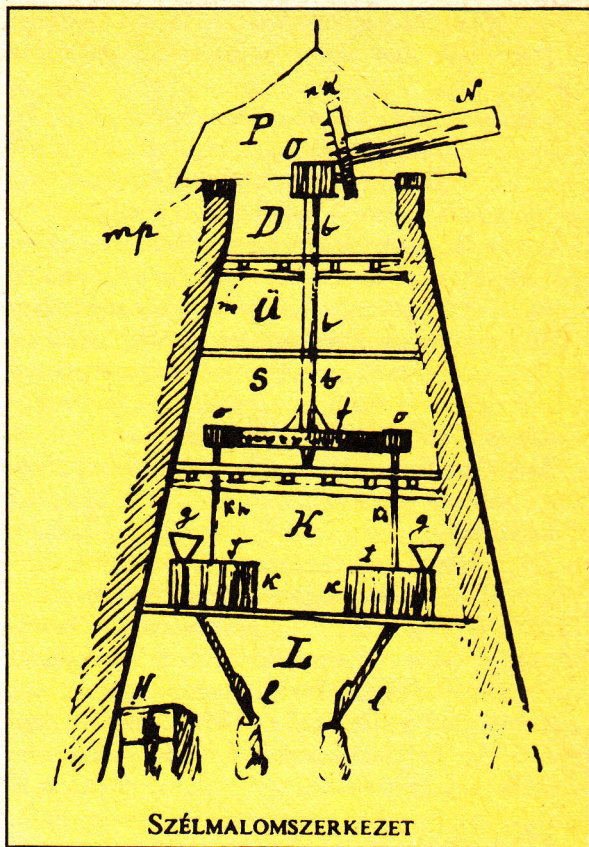
Herman Ottó a szocialisták egyik tüntetésén 1903-ban (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum)

Vészhalász lesi a halat a kullogón — Herman Ottó rajza
Bihari Sándor: *Korteszbeszéd* (Magyar Nemzeti Galéria)

Szélmalomszerkezet — Herman Ottó rajza

EÖTVÖS LORÁND

(1848–1919)

Eötvös Loránd
(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

A magyar természettudomány első világhírű alakja 1848-ban született Budán. Apja, Eötvös József báró — a regényíró és politikus — akkor az ország közoktatásügyi minisztere volt. Eötvös Loránd a pesti egyetemen — amely ma az ő nevét viseli — jogot tanult, de érdeklődését követve fizikai és matematikai tanulmányokat is folytatott. Apja eleinte idegenkedett a gondolatától, hogy fia a természettudósi pályát válassza, végül azonban hozzájárult, hogy a természettudományáról híres németországi Heidelberg egyetemén

folytassa tanulmányait. Neves fizikusok egész sora — Helmholtz, Kirchhoff, Bunsen — oktatott akkoriban ott. Talán a magyarországi politikai viszonyok is hozzájárultak ahhoz, hogy Eötvös József később bizonyos megkönnyebbüléssel vette tudomásul, hogy fia a fizikusi pályát választotta. „Valóságos megnyugvásomra szolgál, hogy más pályán látlak... a tudomány körében a legnagyobb erőfeszítés eléri jutalmát, mert azt nem várja az emberektől, hanem magában a tudományban találja” — írta válaszként fia levelére 1867-ben, amelyben az végleges pályaválasztási szándékát bejelentette. Tanulmányai során Eötvös Loránd egy fél évet Kelet-Poroszországban, Königsbergben (ma Kaliningrád) tanult, de az ott megismert elméleti fizika nem nyerte meg tetszését, sőt még kissé el is kedvetlenítette. Apja ösztönzésére lezárta itteni félévét, visszatért Heidelbergbe, s ott 1870-ben doktori címet szerzett.

Hazatérve Eötvös Loránd a pályakezdő tudós szokásos lépéseit tette meg. Magántanári képesítésért folyamodott, vagyis (ingyenes) oktatási jogot szerzett az egyetemen, majd hamarosan, 1872-ben professzori kinevezést kapott, először az elméleti fizika tanszékeire, majd Jedlik Ányos nyugalomba vonulása után, 1878-ban átvette a kísérleti fizika tanszékét, s ennek vezetője maradt haláláig.

Eötvös előtt nagy feladatok álltak: reá hárult az oktatás megszervezése, gondoskodnia kellett kísérleti eszközökről, irányította a természettudományi tanárképzést, alakította az egyetem önkormányzatát. Világosan felépített, tartalmilag korszerű, gazdag kísérleti háttérrel alátámasztott előadásokat tartott. Kísérletei egy részét középiskolai tanárok hagyományozták azután nemzedékről nemzedékre, s azok még ma is élnek az iskolai oktatásban. Az egyetemre akkoriban érkező hallgatók azonban alig hoztak magukkal természettudományos műveltséget. Eötvös Loránd néhány évi tapasztalat után keserűen állapította meg: előadásait nem tudják követni, megérteni, valójában csaknem valamennyi tanítványát el kellene buktatnia. Igazi, alapos tudományos képzés nélkül pedig nem működhetnek jó középiskolai tanárok. A tudós-tanár volt Eötvös vágyképe, ennek előfeltételeit próbálta később kultúrpolitikusként megteremtteni.

A legjobban akként mutathatunk rá fizikusi jelentőségére, ha felsoroljuk azokat a fogalmakat, amelyeket még életében vagy röviddel halála után róla nevezett el a nemzetközi tudományosság. Ilyen az Eötvös-törvény, az Eötvös-állandó, az Eötvös-egység, az Eötvös-hatás, az Eötvös-kísérlet és persze a legismertebb: az Eötvös-inga.

Kelety Gusztáv: *Eötvös Loránd ifjúkori arcképe* (Magyar Nemzeti Galéria)

Elsősorban kísérleti fizikus volt, az úgynevezett klasszikus (relativitáselmélet előtti) fizika utolsó nagy képviselője. A kísérleti fizikusnak kutatói fantáziával kell rendelkeznie, a problémák megfogalmazása után megfelelő kísérleteket végrehajtania, amelyekkel a feladat megoldásához közelebb juthat, s azok elemzése után eredményeit beillesztenie a fizika egész világképébe. Gondolkodói eredetiség, precizitás, türelem vezethet csak a sikerhez. Az Eötvösről elnevezett jelenségek lényegében két területre szorítkoznak: a folyadékokra és a föld fizikájára (a gravitációra és a földmágnességre). Az Eötvös-törvény — első nagy felfedezése — összefüggést állapít meg a folyadékok hajszálcsőessége (milyen magasra emelkednek keskeny csőben) és a folyadék molekuláinak térfogata között. (E törvényben szerepel az Eötvös-állandó.)

1886-tól Eötvös munkásságát kizárólag a gravitáció és a földmágnesség kérdéseinek szentelte. A kutatás legfontosabb eszközét, a róla elnevezett ingát, ennek érdekében fejlesztette ki. Ahogyan akadémiai székfoglalójában mondta: „A középkor előítéleteinek és csodaszereinek lomtárából előkerestem a varázsvesszőt, s azt nem imádsággal, nem is ördöngösséggel, hanem a vesszőhöz, amelyről a varázs már rég lekopott, jobban illő matematikai érveléssel arra bírtam, hogy feleletet adjon. Az igaz, hogy nem arra kértem, hogy rejtett kincseket mutasson, arra sem, hogy ellenségeimet, ha vannak, megjelölje, csak azt kívántam tőle, engedjen bepillantani annak az erőnek rejtélyeibe, amely a földön mindent mozgat, mindennek kijelöli a helyét.” Az Eötvös-inga alapját az a felismerés alkotja, hogy a nehézségi gyorsulás a Föld különböző helyein — a földrajzi szélességtől, a Föld mélyének szerkezetétől függően — különböző értékeket mutat. Ezeket a parányi különbségeket mutatja ki az Eötvös-inga, amelynek segítségével ezért fúrások nélkül fel lehet tární a föld szerkezetét (például azt, hogy hol vannak olajlelőhelyek). Az Eötvös-kísérlet pedig korábban elképzelhetetlen pontossággal bizonyította be, hogy a nehézségi erő, a nehézségi gyorsulás független a testek anyagi minőségétől, s azt is, hogy az anyag legkisebb alkatrészeire, sőt még az anyagot összetartó kémiai kötésekre is hat a gravitáció.

A tudományszervezés és a tudománynépszerűsítés terén is maradandót alkotott. Természettudományi társaságok egész sorát hozta létre. 1895-ben — vallás- és közoktatási minisztersége idején — megalapította az apjáról elnevezett Eötvös Kollégiumot, hogy a tanárképzés feltételeit biztosítsa. (A kollégium teljes ellátást adott növendékeinek, az egyetemi tanulmányokat saját tanári karának oktatása és értékes könyvtára egészítette ki.) Létrehozta a középiskolák számára a ma is fennálló tanulmányi versenyek rendszerét. 1889 és 1905 között a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként a tudományos élet egészének irányításában vállalt szerepet.

1919. április 8-án halt meg. A ravatalnál a fiatal Ta-

Eötvös kezének röntgenfelvétele

nácsköztársaság nevében a filozófus Lukács György búcsúztatta: „Csak az az igazi tudomány, amely világra szól; s ezért ha igazi tudósok és — amint kell — jó magyarok akarunk lenni, úgy a tudomány zászlaját olyan magasra kell emelnünk, hogy azt határainkon túl is meglássák és megadhassák neki a kellő tiszteletet.”

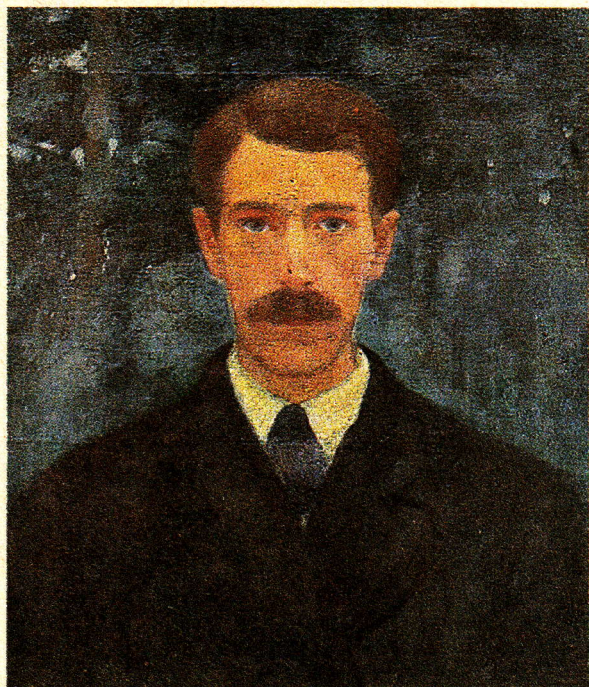
Az Eötvös Kollégium

FERENCZY KÁROLY

(1862–1917)

Önarckép (Magyar Nemzeti Galéria)

Ferenczy Károly volt az első magyar festő a legkiválóbbak közül, aki szakított a történeti hagyománnyal. Nem a múlt valamely eseményét akarta újra felidézni vagy megörökíteni, hanem a hegyi beszédet mondó Krisztust festette, vagy a bibliai Józsefet, amint elad-ják testvérei. Vásznán megjelentek a három királyok, de egyetlen magyar királyról sem készített képet. Szavakban sem foglalkozott a nemzet ügyeivel. Bánsági német család sarja, apja 1849 után a bécsi magyar minisztériumban vállalt állást, anyja osztrák származású, ő maga Bécsben született. Érdeklődése, műveltsége az európai polgáré. És mégis: a magyar nemzeti festészet megújítója lett. „Igazából — írta róla Németh Lajos — ővele vált nagykorúvá képzőművészetünk.”

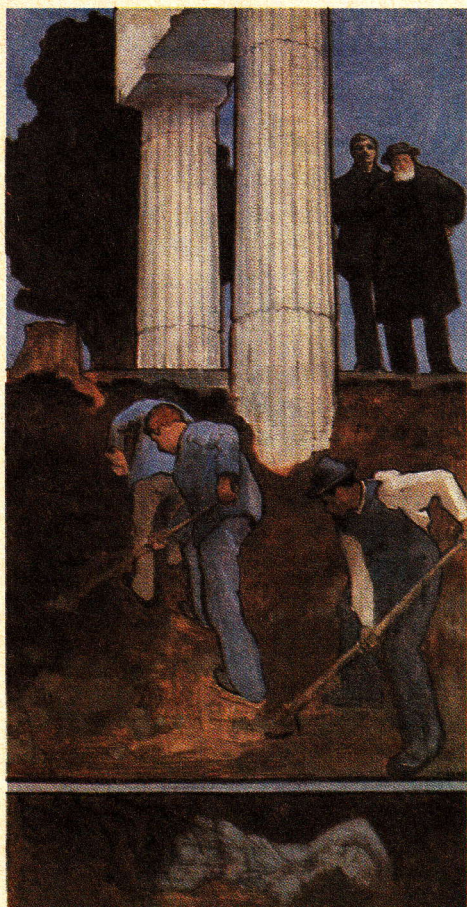
Egész életét áthatotta a festészet. Ízig-vérig művészember volt, de nem az ösztönös zsenik, hanem a tudatosak, a műveltség alapján alkotók fajtájából. Fellelése is tehetséges festő volt. Gyermekai közül Valér festő, az ikerek, Béni és Noémi a magyar szobrászat, illetve gobelinművészet egyik legnagyobb művelője lett. Ferenczy Károly az első művész volt családjában, s eredetileg szolid hivatásra készült. Apja ugyanis birtokot vásárolt, s fiával a mezőgazdasági főiskolát végeztette el. A magyar művészet óriási szerencséjére mégsem lett gazdatiszt. Eleinte ugyan csak kedvtelésből festgetett, ám festőművész menyasszonya hatá-

sára érdeklődése komolyabban a festészet felé fordult. Münchenben, Párizsban hosszabb tanulmányutakat tett, elsajátította a művészi alkotás mesterfogásait, majd családjával Szentendrére költözött. Itt főként életképeket festett. Majd ismét egy müncheni időszak következett. Megérintette a századvég, a XIX. századból való „kivonulás”, vagyis a szecesszió művészete, amely szerette a stilizált ábrázolást, a növényi ornamentika alkalmazását, a dekoratív megoldásokat. Saját stílusát ekkor még nem alakította ki. *Archeológia* című ekkor készült képén még nagyon óvatosan bánt a színekkel, a festményt az elmúlást idéző szürkés tónus hatja át. Rajza viszont dekoratív és finom. Az osztott képmezők szemlélője érzi, hogy a művész másról is akart valamit mondani, mint a régészetről, de üzenete, mint a kép egésze, némileg a homályban maradt.

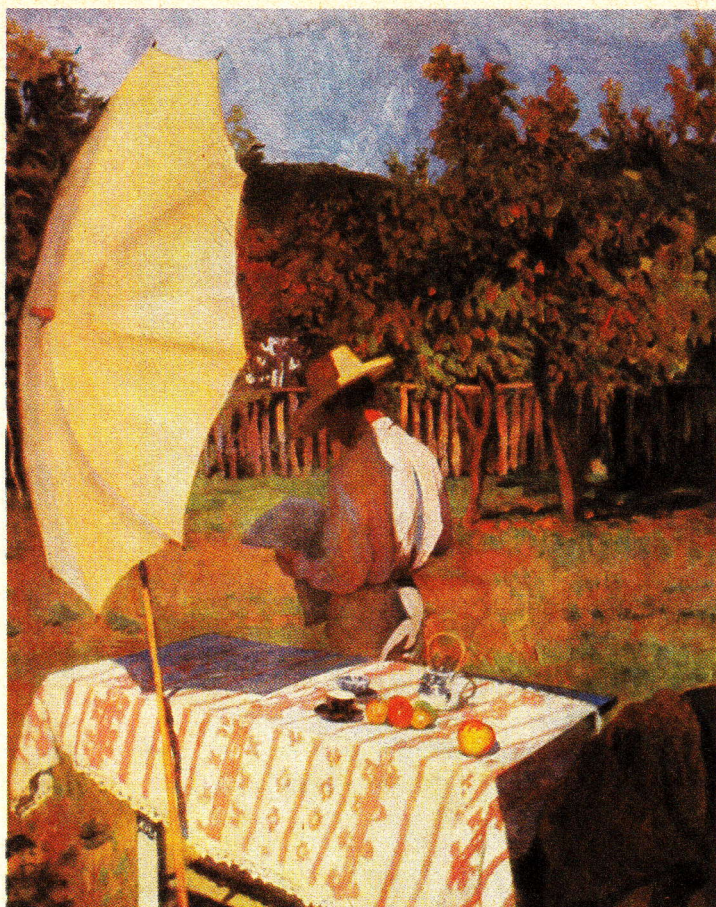
Magyarországra visszatérve Ferenczy joggal látta elavultnak a századvég magyar festészetét. Az ecsetkezeléshez, a szín- és formavilághoz ugyan értő, iskolázott művészek dolgoztak itthon, ám a festészet még az irodalom és a történelem szolgálója volt. A megrendelők elsősorban illusztrációkat kértek; történelmi események felidézését vagy a nemzeti irodalom nagy műveiben leírt események művészi ábrázolását, reprezentatív és megszépítő arképek megfestését kívánták. A művészi ihletnek, a festői szándéknak nem sok tere maradt. Csak az eszményit, a harmonikusult volt szabad megfesteni — legalábbis a korabeli közízlés szerint.

1896-ban festőbarátaival együtt az Erdély nyugati szélén fekvő Nagybányára költözött: itt művésztelepet alakítottak, tudatosan azzal a szándékkal, hogy a magyar művészetet megújítsák, a természet múltó pillanatait a művész érzelmi állapotát is tükröző módon kifejező, úgynevezett impresszionista áramlatot diadalra juttassák. A szelíd lankákkal váltakozó hatalmas hegyek koszorúja gazdagon nyújtott témát a művészcsoporthoz tagjainak. Itt talált Ferenczy megfelelő művészi kifejezési formára. Nemcsak a táj szépsége ihlette meg, megtalálta a régóta keresett festői megoldásokat. Tanulmányozta ugyan a francia impresszionizmus újításait, kísérletezett a világítás színárnyalatokat változtató hatásaival, de nem vetette el teljesen az anyagábrázolást. A nagy színfoltok váltak kompozíciói alapelemévé. Későbbi képein ezek még intenzívebbé váltak, a harsogó színek dominálnak festményein. Maga így határozta meg eljárását: „kolorisztikus naturalizmus synthetikus alapon.” Naturalista maradt, hiszen ragaszkodott a természeti látványhoz — képei valóságűek. A „szintetikus ala-

Archeológia (Magyar Nemzeti Galéria)

Október (Magyar Nemzeti Galéria)

Hármas arckép (Magyar Nemzeti Galéria)

Napos délelőtt (Magyar Nemzeti Galéria)

pok” kifejezése pedig arra utal, hogy a művészet belső törvényei szerint rendezte el anyagát. Nem a látottak visszaadására, hanem esztétikai hatás elérésére törekedett. Ferenczy vált a nagybányai művésztelep veze-

tő alakjává. Az ő festészetével jutott el oda a magyar művészet, hogy kiszabaduljon a történelmi illusztrációk vagy a valóságghű, fényképpótló ábrázolás elavult sémáiból.

Ferenczy életműve belső, öntörvényű művészi világot teremtett, amely csak belülről, a képek egymásra vonatkoztatásával értelmezhető igazán. Egyszóval: Ferenczy Károly alkotott első ízben festészeti nyelvet a magyar művészet történetében.

A *Márciusi est* a kora tavasz éles, tiszta levegőjében, az alkonyi fény meleg sugárzásában elevenítette meg a kedves nagybányai utcarészletet. Az *Október* — Ferenczy szavaival — „az egész természetben való gyönyörködés”. Az őszi búcsúzó napsütése ragyogja be a kertet. A gyümölcsillatú, a lombokat már rozsdával hintő október színeit, zamatát, az őszi nap talán már csak percekre lobbanó hevét megkapó szépségekkel érzékelteti a festmény.

Élete utolsó évtizedét a tanítás és a festés között osztotta meg. Budapestre költözött, s a Képzőművészeti Főiskola tanára lett. A nagybányai művésztelepre már csak ritkán látogatott. Stílusa hűvösebb, formavilága zártabb, fegyelmezettebb lett. Azt az irányt követte, amelyet a magyar költészetben azután Babits Mihály neve fémjelez.

Márciusi est (Magyar Nemzeti Galéria)

A címlapon:
Benczúr Gyula: *Mikszáth Kálmán* (Magyar Tudományos Akadémia)
A hátsó borítón:
Reményi József: *Kalotaszeg* (Magyar Nemzeti Galéria)

Kossuth Könyvkiadó • 1989
A kiadásért felel Illés Tibor igazgató
89-2306-Révai Nyomda, Budapest — F. v.: Horváth Józsefné dr.
Szerkesztette: Popovics Gizella
Műszaki vezető: Bereczki Gábor
Műszaki szerkesztő: Sáfrány Annamária
ISBN 963 209 006 3 összkiadás
ISBN 963 209 077 2
Cikkszám: 11 390

Ára: 59,- Ft

MUNKÁCSY MIHÁLY
YBL MIKLÓS
BAROSS GÁBOR
MIKSZÁTH KÁLMÁN
BLAHA LUJZA
KORÁNYI FRIGYES
FADRUSZ JÁNOS
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN
HERMAN OTTÓ
EÖTVÖS LORÁND
FERENCZY KÁROLY

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ